

ԱՐՄ

Արևիկ

Կրթական
բնակարարական
պրակտիկ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	երև
— Վարդանանք.	81
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
— Թուրք Պողոսի առաքելոյն առ Կորնթացիս.	Ս. Վ. Մ. 85
— Ժամանակին հետ.	Ե. Վ. Տ. 87
ԲԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ	
— Ապերախը.	ԱՐԱ ԶՈՎԵԱՆ 90
— Ես խրատեցա՞մ իղձ ու երազ...	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 91
Հայաստանեայց Եկեղեցին (8).	Ե. Վ. Տ. 92
ԳՐԱԿԱՆ	
— Յրբեմն...	Յ. ՕՇԱԿԱՆ 95
ՊԱՏՄԱԿԱՆ	
— Կիլիկեան ամրոցներ — Անաւարդա.	ԱՐՏԱԻԱԶԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ 99
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
— Նոր վաւերագիրներ Իսրայէլ Օրիի մասին.	ՀԱՅԿ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ 101
ԳԻՏԱԿԱՆ	
— Մեր դարը.	Յ. ՇԷՕՀՄԷԼԵԱՆ 106
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
— Ամսօրեայ լուրեր.	108
ՏԻՐՈՒՆԻ	
— Ցակոբ Օսական.	109
Ցակոբ Օսական.	ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ 111

Բ Ա Ժ Ն Ն Գ Ի Ն

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne SION

Patriarcate Arménien, Jérusalem-Palestine

Ս Ի Ո Ն

ԻՖ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1948

Մ Ա Ր Տ

Թ Ի Ի 3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Վ Ա Ր Դ Ա Ն Ա Ն Ք

Աւարայրի յիշատակին առջեւն ենք նորէն, հոն՝ ուր հայ հուսադի և հայրենասիրութեան փորձը այնքան վսեմ և սրտազրաւ եղաւ,՝ ուր ափ մը կտրիճներ 1500 տարիներ առաջ բացին մեր պատմութեան ամենէն արինտա՝ բայց լուսաւոր ու բախտորոշ էջը: Հայ գիտակից դասը, այդ օրերուն, խոյրուհի և լուսաւոր բնագոյով զգաց թէ իր երկրի հորիզոններէն աւելի, իր հոգիի հորիզոնին վրայ կուտակուած ամսերը, չարագուշակ ըլլալէ աւելի ճակատաւորական էին:

Ռազմագիտական տեսակէտով չէ որ մեծ և յիշատակելի կը մնայ այս մարտնչումը, անոր ամբողջ նշանակութիւնը կը կայանայ ազգին գիտակից ու լաւագոյն մասին՝ զաղափարի մը սիրոյն զոհուելու համար ցոյց տուած պատերազմականութեան մէջ: Այդ զաղափարը նիւթական ու քաղաքական հարց մը ըլլալէ աւելի իր բարոյական գոյութեան հարցն էր: Ան ինչ որ մեր գրականութեան մէջ իբրեւ զրաւոր յիշատակ կը պահուի մեզի անոր մասին, պատմութեանէն աւելի դիւցազներգութիւն մըն է, այսինքն զաղափարական յարթամակի մը երգը:

Հաշիւը կամ գիւհանագիտութիւնը չէ որ կը դորձեն անոր մէջ, այլ ահաբեկ, նախնական ոգին, որ չի գիտեր սահմանի, որ կը զգայ թէ մեռնիլը պէտք մը՝ անհրաժեշտութիւն մըն է հոն, ուր կեանքը կորսնցուցած է այլեւս իր նշանակութիւնը:

Այդ զգացումը անհատական վիճակ մը չէ, այլ՝ ազգային կիրք մը, որ իր քուրային մէջ կը համաձուլէ բոլոր տիւտերը, բոլոր կամքերը, բոլոր նըպտակները. եկեղեցին և բանակը, քաղքենին և շինականը, սեպուհն ու ռամիկը, կիներն ու մանուկները: Բոլոր հասակները, բոլոր դասակարգերը, ամէնքը համախոհ են իրարու հետ, ու կարծես կը շարժին մէկ զսպանակէ մը: Ազգերը բարձրագոյն ոգեւորութեան, ինքնամոռացութեան մէջ միայն այս վիճակին կու

զան, ամէն ինչ ի սպաս դնելու արդար դատի մը, և զաղափարի մը սիրոյն։ Վարդանանց շարժումը աւետարանով լուսաւորուած ազգի մը խղճմտանքին հանդիսաւոր պայթումն է, այդ պայքարը դիւցազներգող Եղիշէի բացատրութեամբ, իրագործումը գիտակից մահով անմահանալու երազին։

Այդ հասկացողութեամբ գէշքերն կը մօտենան երկու ժամանակակից մատենագիրները, Եղիշէն և Փարպեցին, և այդ զգացումով Շնորհալին իր քնարին վրայ կը հոգերգէ այդ դիւցազնական տռամին խորհուրդը։ Ամբողջ ազգին վրայ կը շահապետեն մեր պատմութեան ոգին և աւետարանի շունչը. բանական առջեւէն մէկ գծի վրայ կը տարուին խաչը և ղինուորական դրօշը, աւետարանը և Լուսաւորչի Ալը։ Ամէն ինչ հոգիի գէնքէ, զգինու հոգւոյն վառեալ բացատրութիւնը, զոր Շնորհալին կը հրաւէ անոնց յիշատակին պանծացումին նուիրուած իր երգին մէջ, պատերազմին նկարագիրը կը բացատրէ պարզապէս։

Վարդանանց տօնը մեզի կը բերէ ճշմարիտ հերոսներ և հոգիի արժէքներ։ Սակայն մեր դարը ոսկիի, անզթութեան, հաշիւի և խաբէութեան դարն է, ու այս հակադրութիւնը մեզի կը բերէ զայրոյթ ու տրտմութիւն։ Տակաւին երէկ, մեծ աղէտէն առաջ, այս տօնը կը տօնուէր շքեղութեամբ ու խրախոյսով։ Անիկա մեր անկախութեան չիրագործուած տեսիլքն էր, որ կը խռովէր տրտում ու քաղցր զգացումներով բովանդակ հայութիւնը, անոր անցեալ մեծութեան և ապագայի շքեղ երազին ի խնդիր։ Այսօր արժէքներու այդ դիմագեղծումին մէջ հերոսը, սուրբը և անոնցմով պայմանաւոր արժէքներու չին խօսիւր մեզի։ Հակառակ այս տրտում իրողութեան և ժամանակի աննպաստ բերումին Աւարայրը պանծացումն է ազատութեան, հերոսութեան և հոգիի մեծագործութեան։ Այսօր այս առաքինութիւնները մեզի կուզան տարտամ այլուրութեամբ, ու մենք չենք զգար ամբողջովին մազնիւր զոր անոնք ունին։ Նետեցէք ձեր ուսերէն դարերու գերութեան քաղմիտը, ու ձերբադատեցէք ձեր հոգիները ատելութեան ու ոսկիի ամօթանքէն. եղէք նման ձեր պապերուն իրենց լեռներուն վրայ, ամրոցներուն մէջ, իրենց դրօշին ու փառքին փաթթուած, ու դուք կը հասկնաք թէ ինչ ըսել է ազատութիւն և հերոսութիւն։

Պատմութիւնը ողբերգական պայքարն է նիւթին և հոգիին, ու պատմութիւնը յաճախ, ինչպէս մեր օրերուն, անողոք է վերին արժէքներու նկատմամբ, և աւարայրները ուրիշ բան չեն բայց այդ ոգեղէնը փրկելու հետամուտ պայքարներ։ Մեր օրերու մարդը քիչ արժէք կուտայ ոգիին, և ճշմարտապէս չզգար ազատութեան գեղեցկութիւնը։ Ոսկին, պալատը, բանակը, երկաթը, աւելի կը կշռեն քան հոգեկան ու բարոյական արժէքները։ Զինք ուրանար առաջիններու արժէքը, սակայն կարելի չէ համոզուիլ որ քաղաքակրթութիւններն և իրական մեծութիւններ կրնան հիմնուիլ ոսկիի, պալատի և բանակի վրայ։

Մարմնական կռիւ մը չէ այն ինչ որ իրականութիւնը կազմեց Աւարայրի, այլ հոգեւոր առաքինութեան մեծագործութիւն մը, ինքզինքը իրագործելու կերպ մը եթէ կ'ուզէք, տալու համար իր զուլս զործոցներէն մին՝ արիւնի գեղեցիկ քերթուածի մը մէջ։ Առանց այդ արիւնին և հերոսութեան, պատմութիւնն ու կեանքը կը պարպուին բանաստեղծութենէ, այսինքն իրենց իրական իմաստէն։

Քառասուն տարիներ սովորեցաւ Հայր Սահակ-Մեսրոպեան զպրոցներուն

մէջ, և երեսունհինգ տարիներ պաշտպանեց իր ստացածը արխանով։ Սրտառուչ ըլլալէ աւելի, զեղեցիկ է կարմիր շարանը Աւարայրի նահատակներուն Կարմիր Վարդանի առաջնորդութեամբ։ Մամիկոնեան տունը հինգ դարեր շարունակ քրիստոնեայ Հայաստանի զինուորական կորովի մարմնացումը եղաւ, արեան ուղիներէն տանելով Հայուն սրբութեան և ազատութեան կարմիր դրօշը, ինչու- լով յետոյ հայ խաչակրութեան ճամբուն վրայ։

Դժուար է գտնել ուրիշ ազգերու պատմութեան մէջ իշխանական տուն մը նման Մամիկոնեաններու, որոնց ասպետական ոգիի և զէնքի շփոթով լեց- ուած ըլլայ պատմութիւնը։ Մամիկոնեանները կանխած են մեր մէջ Միջին դա- րու արեւմտեան ասպետականութիւնը, համադրելով իրենց վրայ հերոսութիւնն ու սրբութիւնը, սուրի և խաչի խորհրդանշաններուն ներքեւ։ Մամիկոնեաններ հայ խաչին ու սուրին շողշողուն քարերը եղան։ Սրտառուչ բայց հերոսական ինչ մը կայ դարերու այդ ողորմմին և վրիպումներուն ետին, արուս՝ որ մեր հոգիին մէջ տակաւին չեն հաշուած Վարդանն ու Վասակը, սրտառուչ որ տակաւին չէ կրցած յաղթանակել մին ի հեճուկա միւսին։

Ու կը շարունակենք ապրիլ իբր ազգ, վասնզի Վարդանանց պատերազմը աւելի կամ նոսր զեղեցկութեամբ և սաստկութեամբ շարունակուած է միշտ և կը շարունակուի տակաւին մեր ազգային կեանքին մէջ։

Այսօր մենք չունինք այն մեծ առաւելութիւնները զորս ունէր Եւ դա- րու հայութիւնը, բայց ազգին բարոյական զոյութեան վտանգներուն դիմադրե- լու, այսինքն կուրին ոգին նոյն է, վասնզի նոյն է ազգային ինքնագիտակ- ցութեան և իրաւունքի հողբանական վիճակը։ Նոյն է եկեղեցին, որ իր ծո- ցին մէջ կը թխէ ազգին յայտերը։ Նոյն է զրականութիւնը, որ ժողովուրդի կեանքէն կը ստանայ իր սնունդը, ու նոյն է վերլպէս ժողովուրդը, որ ան- սասան կը մնայ ապագայի նկատմամբ իր հուսադէին վրայ։

Մեր ազգային կեանքին մէջ ամենուրեք Վարդանանց հոգին է միայն, ինչպէս երէկ նոյնպէս այսօր և վաղ, որ կրնայ սքանչելիքներ գործել։ Ըլլայ անիկա Արարատի յաւիտեական նայուածքին առջեւ՝ ըլլայ եւրոպական ոստան- ներուն մէջ, կամ Միջագետքի տափաստաններուն վրայ, Սիրիոյ և Եգիպտոսի հայաշատ կեդրոններում, և կամ Նոր Աշխարհի տաղուկներուն և պարտա- սանքներուն մէջ՝ հողմակոծուած ու ցիրուցան մեր ժողովուրդը, ձեւի և պայ- մաններու բացատրելի գանազանութիւններով անշուշտ, բայց և ոգիի անբացա- տրելիօրէն բարձր ու համանման իտէալով, նոյն կռիւը կը մղէ։

Պիտի շարունակենք ապրիլ իբր ազգ, որքան ատեն որ Վարդանանց հո- գին առաւել կամ նուազ զեղեցկութեամբ շարունակէ ապրիլ մեր մէջ։ Տակաւին երէկ անգամ մը ևս այդ ոգին ապրեցանք, այսօր նորէն պէտք ունինք անոր, վաղը անոր պէտք է երթանք մեր ազգային կեանքի ըլլոր երեսներուն վրայ։

Վարդանանց պատերազմը կը նկատուի առհասարակ մեր ժողովուրդի զինուորական առաջնութեանց հանդէսը, սակայն անիկա գործն է իրապէս քանի մը ոգեղէն՝ պիտի ուզէինք ըսել հոգեւորական մարդերու, հայ կղերին, որոնք մեր ազգին հոգեկան կեանքը իրենց երակներուն մէջ հոսեցուցին և եղան պաշտպան ու սէմպոլը անոր ինչպէս հոգեկան այնպէս ալ Ֆիզիք գոյութեան։

Եւ դարու կղերը բացառիկ համաստեղութիւն մը չէ, հակառակ իր ար-

գլխաւորաբար մեծ գործին, անիկա սկիզբն ու շարունակութիւնն է այն ողիին և գործին որ ժեր եկեղեցականութեանն է եղած: Հայ կղերին զոհաբերական գերը փաստերու չի կարօտիր: Ինննք մեր պատմութեան երազը, իմաստութիւնը և զոհալուծիւնը կը խորհրդանշեն: Իշխան մը յաճախ իր կալուածէն անգին չէր տեսներ, առկայն հայ եկեղեցականը միշտ իր ժողովուրդին տաղնապն է աղբեր:

ԺԹ. դարուն հայ հոգիի գերազոյն բերումները կ'արտայայտուին ուրիշ խումբներով, զրազէս, հանրային գործիչ, յեղափոխական, այս չի նշանակեր առկայն թէ եկեղեցականը դադրեր է իր դերէն, նորէն անոնք օժանդակներ կը մնան մեր հոգիի մեծ սպասին: Շիւ ու խորդախ հաշիւներով չնայինք այս ժողովուրդի գերազոյն արդարութեան պատմութեան տեսնելու: Լուսաւորչի մշտափառը, Մեարտի տեսիլքը պիտի մնան միշտ մեր ժողովուրդի հոգին լուսաւորող և կենսաւորող արտութիւնները: Ի վերջոյ ողին և հաւատքն են հոգիին խորիխը և Հայ եկեղեցին այդ ողիին ու հաւատքին կենդանի ներկայութիւնն է և փառքը: Վարդանանց ետև կեցած նն Ղեւոնդեանը Աւարայրի դաշտին վրայ, Ազգն ու եկեղեցին քով քովի և անբաժանօրէն կը մղեն պայքարը, յաղթանակը ամբողջական է եղած մեր պատմութեան դաշտին մէջ, երբ մեր միտքն ու բազուկը, ողին և ուժը դաւաճանած չեն և զործակցած են իրարու: Աւարայրի ճակատամարտը որքան որ ծանօթ է իբր Վարդանանց պատերազմ նոյնքան և աւելի պէտք է նկատուի իբր Ղեւոնդեանց հոգեմարտ: Ղեւոնդ և իրմով Հայ եկեղեցին ողին և պաքը երաւ այդ շարժումին: Աշտիշատի ժողովէն սկսեալ մինչև մօզերու շարքը, Աւարայրի նախնախնայքը և դատաստան ու կատարածը, անիկա ծրագրող յառաջ մղող և փաստարկող ողին է:

ԺԱ. դարուն մի գործնական որ ի խնդիր խաշակութեան մը, Ս. Գեղեզմանը ազատելու համար բովանդակ եւրոպան հոգի հանողը ճգնաւոր ժոն է: Ե. դարուն ազատագրուելիք գերեզմանը արեւմտայրը Հայ ժողովուրդի խղճմասնէն է: ու այդ խղճին ձայնը՝ Հայ կղերը: Ահա թէ ինչու ամբողջ երկիր մը երեցի մը հրահանգով հոգի կը կանգնի մղելու իր ճակատագրական պայքարներէն մին:

Թրք մատենախիւր որ դարերով Հայ կղերին եղաւ, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ խոր ներհայեցողութիւնը, համայնական ողողուելի մը իր ժողովուրդի խորհուրդէն: Հայ եկեղեցին դարերով աննահանջ դրօշը եղաւ, միշտ կախ մեր կործանումներուն վերև, բայց միշտ նախանձախնայի մեր ժողովուրդի ինչպէս հոգեւոր նոյնքան և քաղաքական փառքին ի հաշիւ:

ԿՐԹԵԱԿԱՆ

ԹՈՒՂՅ ՊՕՂՈՍԻ ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ
ԱՌ ԿՈՐՆԹԱՑԻՍ

(ՆԿՐԱԾԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

Գ. Կորնթացւոց Թուղթերի. — Կորնթոսի եկեղեցիին նկատմամբ մեր ծանօթութեան յաջորդ աղբիւրը (տառաշինը՝ Փորձք Սուքեղոյը), նոյն առաջ Թուղթերն անի:

Անոնցմէ տառաշինը գրուած ըլլալ կը թուի Եփեսոսէն (ԺՁ. 8), «Բայց այժմ ըստ նիմ յեփեսոս մինչեւ ցՊենտեկոստէն»: Նրան կը ծրագրէր ճամբորդութիւն մը Մաակեդոնիոյ վրայով դէպի Աքեայ և Ալլի եկից առ ձեզ՝ յորժամ ի Մակեդոնիա անցանքսմ, (քանզի Քսեթից ընդ Մակեդոնիա)» (ԺՁ. 5): Այս եղաւ կրնալ ըլլալ իր Եփեսոս ընտանիքէն ելնէք ապրի ետքը (Փորձք՝ ԺԹ. 8, 10, 21 և 22) մօտաւորապէս 54/ին վերջերք կամ 55/ին սկիզբներք, այդ շրջանին Սկեղեցին ամէն կողմէ կ'ընդարար ձախուէր, գիտենք որ եկեղեցի մը հարկանքսմ մէջ (Հոգեւ. ԺՁ. 1), և թէ քրիստոնեաներ կային ամբողջ Ասիոյ շրջանին մէջ (Բ. Կորնթ. Ա. 1): Եւ այն անկանոնութիւնները զորո Ս. Պօղոս կը յիշէ և կրնալ պատահած ըլլալ միմիայն մէծ հաւաքանք մը մէջ: Սոյն Թուղթերը՝ այս անկանոնութիւններով է որ կը զբաղին: Անոնց մասնամասնութիւնները շատ արաջ չեն, բայց անշաղի վտանգաւոր համեմատութիւններու հասան որ, երբ Առաքեալը ուզեց միջամտել, իր հեղինակութեամբ մերս ժընցաւ: Այդ դէպքերու ամենէն հաւատարմական ընթացքը հետեւեալն է:

1. — Սուրբ Պօղոս մեզի անձանքն տեսեալութիւններու վրայ հիմնուած նամակ մը գրեց Կորնթացիներուն, զգուշացնելով զանոնք չար քնկերակցութիւններու վտանգէն: Այս նամակը թիւրիմացութիւն պատահեալ զրպէս թէ առ արդիւն ըլլար ամէն յարաբերութիւն ոչ քրիստոնեայ մարդերու հետ, ինչ որ բացարձակ անկարելիութիւն մըն էր հեթանոս միջավայրի մը մէջ (Ա. Կորնթ. Ժ. 9-10): Անոր փախարկէ Առաքեալը և կը բացատրէ թէ իր նպատակը

եղած է արգիլել յարաբերութիւնները թուրայն քրիստոնեաներուն հետ՝ որոնք չէին ուզեր բարեկամել իրենց բարոյականը: Այս նամակը կորուսած է ու թէ և կ'ենթադրուի թէ անոր մեծ մասը պահուած չբայ Բ. Կորնթ. Զ. 14, 5. 6 գլուխներուն մէջ: Այս կորուստն նամակը ծանօթ է նախորդ Թուղթ անունով:

2. — Ասկէ յետոյ Եփեսոս կուգայ Քուլտեաքոց տունէն մէկը (Ա. Կորնթ. Ա. 11) որ բերանացի ծանօթութիւններ կուտայ Կորնթոսի եկեղեցիին անկարգութիւններուն վերաբերմամբ: Ամենէն առաջ հոն կը տեսնէր պաշակաւոր և կուսակցական ոգի և եկեղեցիին իրեք կուսակցութիւնները իրարու հակառակ գիրք ընէած էին, և փախած էին Պօղոս Կեփաւ (Պետրոս) և Ապոլոս անգլաններու, մինչ չորրորդ խումբ մըն ալ Քրիստոնեաներու, ինքզինքը կը կոչէր Քրիստոնեան: Այս պաշակաւորներուն շարք ժառիթը անոնց մէկ մասին միւսին անհիշեալ զինալու և հետեւաբար, բարոյական պարտականութեանց նուազ փարելու յաւակնութիւնն էր: Առաջ մը կար որ մարտնին մեղքերը նկատողութեան չէք առնէր, որով խառնով հեթանոսներու նման բարոյականը կրօնքէն զատելու փորձեր կ'ընէր:

3. — Այս տեղեկութիւնք տառապաւոր պէս Ա. Պօղոսը Տիմոթէոսը Կորնթոս զընկեց (Ա. Կորնթ. 17) եկեղեցիին յիշեալ լուսնայն վարդապետութիւնը և որէնքը զորինքը արգէն տուած էր: Բայց Տիմոթէոս Երատոսին հետ Մակեդոնիոյ մէջ առաքելութեան գործով կը զբաղէր և չէր կրնար տեղը հասնիլ: Անոր վրայ, Ս. Պօղոս կը սկսի գրել մեք աւանգաձ Մառաշին Թաղթը (իր նկարագրը), որուն առաջին վեց գլուխները այդ անկարգութիւններուն շուրջ կը խօսին:

4. — Բայց այս նամակը չ'ընթաց՝ Եւ Կիսոս կը հասնի Ստեփանէս, Փորտունաւոր և Ք. քաղաքի (Ա. Կորնթ. ԺՁ. 37), իրենց հետ բերելով նամակ մը՝ Կորնթոսի եկեղեցիին արդիւնքով Առաքեալին պատասխաններ խնդրելով նաքը մը խնդրանքու նկատմամբ, որովք գոհաբարութիւն կը պատճառէին, և յայտնապէս զանց ընելով արեւ անկարգութիւնները՝ որոնց մասին Պօղոս Առաքեալը արդէն ծանօթութիւն տա-

ներ: Այսպէս է. գլուխէն կը սկսի սվասն
... նախագասութեամբ (է. 1, 25, Ը. 1, ԺԲ. 1, ԺԶ. 1, և 12) որոնք պատասխան
ներն են իրեն ուղղուած հարցումներուն:
Հաւանաբար այս նամակը զրկուեցաւ Կորն-
թոս, Ստեփանէսի, Փորոտունատոսի և Ա-
քայիկոսի ձեռամբ:

5. — Տիմոթէոս չկրցաւ հասնիլ Կորն-
թոս, բայց Եկեղեցիին վիճակը այնքան
մտահոգիչ էր որ առաքեալը անձամբ ա-
նապարհելով հոն այցելեց որ ծովու ճամբով
14 օր կը տեւէր: Գործք Առաքելոցը չի
յիշեր այս այցելութիւնը, բայց գէպքերէն
կարելի է հետեւեցնել: Ա. Կորնթ. Գ. 21էն
կը տեսնենք որ ան պատրաստ էր ձեռնար-
կելու այդ ճամբորդութեան եթէ հարկը
ստիպէր, և ԺԱ. Գլուխը գրելու ատեն իր
երթաւոր գիտաւորութիւնը, որոշ էր ՅՅՈՐ-
Ժամ եկիցը (ԺԱ. 34): Մեր Բ. Թուղթին
մէջ (ԺԲ. 14, ԺԳ. 1) ան կը խօսի իր յա-
ջորդ այցելութեան վրայ որպէս իր երրորդ
այցելութիւնը, և նկատելով որ մենք մի-
այն մէկ այցելութիւն գիտենք (այն՝ որուն
միջոցին Եկեղեցին հաստատեց, այնպէս որ
ատուով պէտք է հասնինք սւրիշ մը որ շատ
կը պատշաճի հոս: Թէ ի՞նչ պատահեցաւ լայն
այցելութեան ատեն ուղղակի ծանօթութիւն
չունինք, բայց Բ. Կորնթ. Բ. գլուխը ուր
կը յայտնէր իր կրկին տրամուծեամբ գա-
լու տհաճութիւնը, կրնանք եղբայկացնել
թէ անիկա արդէն անյաջող այց մը էր տուած
էր, և քանի որ այն չէր կրնար ըլլա՞ր՝ այն
այցը՝ հրէ Եկեղեցին հիմնեց, ուրեմն կ'ակ-
նարկէ իր երկրորդ այցելութեան:

Այնպէս կը թուի թէ անհաս մը մասնա-
ւոր հակառակութիւն ունէր իր նկատմամբ
(Բ. Կորնթ. 5, եթէ մէկը վիշտ պատճա-
ռած է բաւական է որ պատճուրի), և թէ
Ս. Պօղոս, ոչ միայն անկարգութիւն գտաւ
Եկեղեցիին մէջ (Բ. Կորնթ. ԺԲ. 20) այլ
անձնական հակառակութիւն:

6. — Յուսալով մեղմացնել կացու-
թիւնը, ան շրջեց իր Երկրորդ Թուղթը:
Ասոր նկատմամբ մեր ծանօթութիւնները
անուղղակի են: Բ. Կորնթ. Բ 4ին մէջ կ'ակ-
նարկէ նամակի մը որ գրուած էր Եի բա-
զում վշտաց և ի նեղութիւն օրտի. . . և
բազում արտասուօք: Դարձեալ, Բ. Կորն.
Է. 8ին մէջ կը խօսի Թուղթի մը նկատ-
մամբ որ տրամուծիւն պատճառած է և Ա-

սով դժուար թէ ակնարկէ իր ճախորդ (ա-
ռաջին) Թուղթին, վասնզի անկէ ետքն էր
որ Կիրոսէն լսեց խնդրոյ առարկայ նամա-
կին մասին (Բ. Կորն. 5-7) ու այս կրնայ
ակնարկել մեր Երկրորդ Թուղթին, վասնզի
Աբաղում վշտք և նեղութեամբ գրուած
չի կրնար նկատուիլ: Ուրեմն, միզի կը մնայ
ենթադրել բոլորովին նոր նամակ մը որ
ծանօթ է Խիս Թուղթ անունով, որ զըր-
կուեցաւ Տիմոսի միջոցաւ և հանգարտե-
ցուց Կորնթոսի Եկեղեցիին բաղամայոյ մը-
քերը: Շատ մը պատճառներ կան խորհելու
թէ մեր Բ. Թուղթին Ժ. — ԺԳ. 10՝ յաս կը
կազմէր այդ Խիս Թուղթին և Բ. Կորնթ.
ԺԲ. 18ը Տիմոսին Կորնթոս ուղեւորելու
յանձնարարութիւն մըն է առաքեալին կող-
մէն:

7. — Խիստ նամակի առաքումէն եւ
Եփեսոսի թատրոնի միջադէպէն ետքը Ս.
Պօղոս Ասիայէն Մակենդոնիս մեկնեցաւ
(Գործք Առաք. ԺԺ. 23, և Ի. 1): Ինչպէս
կը տեսնուի Բ. Կորնթ. Բ. 12էն, շատ ու-
րախութեամբ պիտի սպասէր Տրովադայի
մէջ աւետարանչական գործի համար, ա-
նապարհք Մակենդոնիս երթալ հանդիպելու
համար անոր: Դիչ ետքը, Տիմոսը հասաւ
(Բ. Կորնթ. Է. 5-6) լաւագոյն տեղեկու-
թիւններով (Բ. Կորնթ. Է. 11):

8. — Այս տեղեկութիւնը ստանալէն
ետքը Ս. Պօղոս գրեց իր Զորրորդ Թուղ-
թը, այսինքն Բ. Կորն. Ա. — Բ. ԺԳ. 11-
14. այս յուսալից բուլղը Տիմոսի և երկու
ուրիշներու՝ Ղուկասի եւ Տիմոթէոսի (Բ.
Կորնթ. Ը. 17, 18, 20), որոնց յանձնա-
բարուած էր քաջալերել Երուսաղէմի աղ-
քատներուն ի նպաստ հանգանակութիւնը,
որ ընդհատուած էր անկարգութեանց հե-
տեւանքով:

9. — Տարուան վերջերը Ս. Պօղոս
անձամբ Կորնթոս եկաւ, և երեք ամիս
մնալէ ետքը (Գործք Ի. 3) Զատիկի ատեն
ները մեկնեցաւ Երուսաղէմ իրեն հետ առ-
նելով՝ Կորնթացուց Եկեղեցիէն ներկայա-
ցուցիչներ (Ա. Կորնթ. ԺԶ. 3), ինչպէս նաեւ
Ղուկասին յիշած ընկերները (Գործք Ի. 4),
ներկայացնելու համար հաւաքուած նուէր-
ները:

Կորնթոսի մէջ պատահած յաջորդ դէպ-
քերու վրայ որոնց մասին քիչ ծանօթու-
թիւն ունինք, նշաններ կան որ կը ցուցնեն

թէ տասը տարի ետքը նորէն այցելեց հոն։ Գործք Առաքելոցէն գիտենք թէ կեսաւրիոյ մէջ երկու տարուան բանտարկութենէ ետքը զատավարութեան համար Հռոմ տարուած էր։ Հաւանական կը թուի որ Գործք ԻԸ, 30ին մէջ յիշուած երկու տարուան բանտարկութենէ ետքը ազատ արձակուած ըլլայ եւ շարունակած իր առաքելական գործը հաւանաբար Գաղատիոյ եւ մասնաւորապէս կրիտէի եւ Փոքր Ասիոյ մէջ։ Ան իր վերջին ճամբորդութեան ընթացքին կը թուի Տրովպոյէն անցած ըլլայ Միլիտոս եւ անկէ ալ Կորնթոս (Բ. Տիմ. Դ. 13-20)։ Իր մտադրութիւնն էր անցնիլ Նիկոպոլիս Խալկիոյ նաւահանգիստը (Տիմ. Գ. 12), հաւանաբար հոս է որ կը ձերբակալուի նորէն եւ Հռոմ կը տարուի իր վերջին դատավարութեան եւ մահուան համար։ Երեսուն տարիներ ետքը նորէն խռովութիւններ կը ծագին Կորնթոսի մէջ Եկեղեցւոյ հովիւներ ընտրելու վերաբերմամբ, եւ առիթ կուտայ Հռոմի եպիսկոպոս Կղեմէսին գրելու իր թուղթը՝ որ առաքելական շըրջանէն մեղի հասած ամենահին յիշատակաւ րաններէն մէկն է։

Ս. Վ. Մ.

ԴԷՊՐԵՐՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿՐՈՒԹԻՒՆԸ

50 քուկ, Կորնթոսի եկեղեցին հաստատուիւր։
52 ՝ Ս. Պօղոս կը մեկնի Կորնթոսէն եւ Ապոլոն կը հասնի հոն։

52-55 Ս. Պօղոս Եփեսոսի մէջ։

54 (ամառ) Գղատացւոց օտնէն հեղեկութիւններ կը օտւիմ երկպառակութեանց եւ անբարոյականութեանց վերաբերմամբ։ — Տիմոթէոս Մակեդոնիա կը գրկուի անկէ Կորնթոս անցնելու նպատակով։ — Առաքիմ Թուղը կը սկսի։

54ի վերջեր Սեփագետ Փարմասոս եւ Ախայկոս Եփեսոս կը հասնին։ Իրենց հետ բերելով Կորնթոսի եկեղեցին ճամակ մը, որով լուսաբանութիւններ կ'ազելին կարգի խեղդիմեռու նկատմամբ։

54ի վերջեր, կամ 55ի սկիզբներ Առաքիմ Թուղը կը լնցնէ եւ կը դել։

55ի (ամառը) «Տիտոս այցը» անյաշող եւ խիստ Թուղը։

55ի վերջեր Ս. Պօղոս Եփեսոսէն կը մեկնի Տրովպոս եւ Մակեդոնիա։ — Յաւատից Թուղը (Բ. Կորնթ. Գ. 12) գրուած Մակեդոնիայէն։

55ի սկիզբէն մինչեւ Զառիկ՝ Ս. Պօղոսի երբեք այցը Կորնթոսցիներուն։

56ի Պենտեկոստէին հանգստանալուս զրամը կը մատուցի Երուսաղէմ աղանձեռուն։

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿՐՈՒ ԷԵՏ

«Վարդան քաջ նահապետ որ վաճենցեր գրեմարմն, վարդապոյն աբեամբոյ քա պատկեցեր զեկեղեցի»։
ՇԱՐԱԿԱՆ

Տօնը որուն մտածուածով կը լեցուինք նորէն, խոր է ու ընդարձակ, զի ասով մենք կը զիմաւորենք մեր պատմութեան դարաւոր իրագործումը։ Դարեր շինեցին այդ ոգին, որ կը նորոգէ մեր կեանքը աւելին օր, բարձրօրէն մեզի շահեցնելու խորհուրդով, հակառակ տաժանելի պայմաններու հարկադրանքին։

Աւարայրը ուղղամալայր մը չէ լուի, ասորին չէ անոր զաղտնիքը, անկիւս ուղղական ինչ է ու ունի զմեզ երկնքին տաննելու անոր խորհուրդին խառնելու համար։ Աւարայրի կամրմիր շարանը, հերոսներու շարան մը չէ միայն, այլ ԵՐԱՐԵՐԵՐ, այսինքն մարդերու՝ քրոնք աւելի մօտ են երկնքին։ Այս պատկերն ու մտածումը զմեզ որ զինելու իրարու բաղխող ըմբռնումներու դիմաց, երկու զիրար վանող քաղաքակրթութիւններու եւ ապրումներու առջեւ։ Անոնցմէ մէկին ձգտումն է հոգեկանը գերադասել նիւթականէն, իսկ միւսին նախ նիւթականը փրկել։ Առաջին տեսակէտի մարդերն էին Վարդանանք, երկրորդին՝ Վասակնանք։

Պատմութիւնը ողորդական պայքարն է ճիւղին եւ հոգիին, զաղափարին եւ եսին, ու պատմութիւնը բնաւ պիտի չկրնայ լուծել այս պայքարը։ Ի՞նչ փոյթ թէ պատմութիւնը անողոք է միշտ վերին, բարձւաբարձր արժէքներուն, Վարդանանք հոգեկանը փրկելու հետամուտ եղան, զայն նըկատելով աւելի էական, ու չսխալեցան առնունք։ Ու հայը չէ սխալած, երբ Վարդանանք ողբով եւ օրինակով է շարժեր։

Արեւելեան, ինչպէս նաեւ արեւմտեան մեծ պետութիւնները, անոնք որ նիւթականը հետապնդելու հետամուտ եղան, կորսւցնուցին։ Հոգեզէն տարրին գերազանցութիւնը, անոր պաշտամունքն է որ վեր կը բռնէ ժողովուրդները, բարեբախտաբար մենք մին եղած ենք այն ժողովուրդներէն՝ որ մարմնէն աւելի հոգիին ապան ենք ըրեր մեր պատմական բազմազան կեանքի ընթացքին։

Պատահամար չէ որ մենք առաջին քը-
րիստոնեայ ժողովուրդը եղանք և ղէնք
վերցուցինք Քրիստոնէութիւնը պաշտպա-
նելու համար: Նրաթիպական ու գերբնականը
հակազդեր մարզեր մնացին միշտ հայ հոգիին
թէ իր գրականութեան և թէ իր պատմու-
թեան մէջ: Աւարայրը հոգեկանին յաղթա-
նահէն է վարմանակներն վրայ, ուր մարդիկ-
ները կը գառնան սուրբեր: Աւարայրի գո-
յամարաբը գիտակից մահով մեղեցելու կոխ-
ւմն եւ: Ժողովուրդները կրնան ապրիլ դա-
րերով, առանց հասնելու այս գիտակցու-
թեան: Կրօնք մը քաղաքի մը սակայն
նոր գլխադնով և նկարագրով կը հանդերձէ
զանգուածը և ծնունդ կուտայ մշակոյթի
և ոգիին, յարգութեամբ անոր ապագայի նա-
ման: Մեզի համար Քրիստոնէութիւնը այս
դարձապէտը եղաւ, իսկ անոր սրտառու և
գիտակից արտայայտութիւնը Վարդանանց
պատերազմը:

Ոչ մէկ ժողովուրդ գուցէ պատմու-
թեան մէջ մղած է այն անօրինակ պայ-
քարը՝ զոր մղած ենք մենք մեր հոգեկան
ու մտաւոր երջանկութեան ի խնդիրք: Ա-
րեւելքի և Արեւմուտքի պայքարը ոչ մէկ
տեղ այսօրով ընդլայնած է սահմանները
պատմութեան արիւնքոտ արամային: Վար-
դանանց պատերազմը մարմնական կռիւ
չէ, առհասարակ առաքինութեան մեծա-
գործութիւն մը, ինքզինքը իրագործելու
կերպ մը, գլխադնով, շուտաւորելու և
այնպիսիպելու հալած մարտերու ոգին:

Սահմանութիւնն ու դիւանագիտութիւնը
յանուն օրուն կը խօսին քողոր ժամանակի
աշխարհազարները, տեսարանները, լի-
անգամ փրկարար է, որք վտանգը իր սահ-
մանները լայնած ժեզի է ծառայելու: Ամէն
դար իր Վառանգը ունի ք համակերպութեան
և ստանալու հարկ մարզը: Գոհանելիի,
չօսփելիի մարզը: Յակայն հերոսներն ու
սուրբերը վեր են իրենց ժամանակէն, ու
Վարդանանց հերոսներ աւ սուրբեր էին:
Վարդան ապագային կը նայէր, իսկ Վա-
ռանգը՝ անցնելին: Աւարայրը նայելին է մեր
պատմութեան, ուղիղութեամբ մեր հոգիին: Նի-
վէ Վասպակին գէմքը ան քիւրքի աչք հայելին
մէջ, վառելի ան հագազակ արտայայտու-
թիւնը անեղան քան ոգիին՝ որ մեր պատ-
մութեանն է ք ինչպէս մեր ներքին այնպէս
ալ արտաքին ճակատներուն վրայ:

Նրբ կը կենանք այսպէս այս մեծ շար-
ժումին գիմք, որուն շարժառիթները ինչ-
պէս ըսինք ոգեկան են գերբնականօրէն, մեր
մտածումին առջեւ կը կենայ գէմքը այն
մարդուն՝ որ ոգին եղաւ այդ սխրագործու-
թեան: Գիւրին չէ այսօր այդ աշխատան-
քը, քանի որ մենք մարդերը կը չափենք
արդի չափանիւթով: Ի՞նչ դժբախտութիւն
որ մեր դարը ճշմարիտ հերոսներու դարը
չէ, այլ շրջանը ոսկիի, անգլիոթեան, խա-
բէութեան և անսփոփ թշուառութեանց:
Այս կերպով կենալ մարդու մը գէմ որ հիւզ
հակառակ արժէքներով կը փայլի մեր պատ-
մութեան մէջ, գիւրին չէ:

Բաջումիւն, զոհողութիւն, ասպետա-
կան ոգի, խանգ և խոր քաղիքներութիւն,
ահա իր գէմքը յորինող իշխաւոր գիծերը:
Պղտիկացեցէ այս առաքինութիւնները, ու
մենք կ'աւանանք հայ շինականը, միշտ
կորեարը նախարարը, կղերականը: Աւել-
ցուցէ որակ անոնց՝ ու կ'ունենաք Վար-
դան, Անդրանիկ և Նամանկեր: Յարգ ըսած-
ներս կը վերաբերին Վարդանի ունեցած
մարդկային առաքինութիւններուն, սա-
կայն ասոնք կ'աղուորան և կը պսակ-
ուին մանասանդ, սուրբի մը հասկացողու-
թեան և մտածումին մէջ:

Վարդանը հերոս մը չէ միայն, այլ
նաւ սուրբ մը, որ իր ժողովուրդին փրկ-
կութիւնը չի կապեր Նիւթական պայմանե-
րուն և մարդկային առաքինութեանց, այ-
սու ան կը տարբերի պարզ հերոսէն և կը
դառնայ սուրբը ոչ ինքզինքը տեսնապա-
կելու, անուանին քալիք նպաստին բանալու
արուեստը ունի: Մին որ իր մարդկայինէն
կը պահանջէ աւելին, կտոր կտոր շինելու
իր երազը: Վարդան ունէր այդ յայտնա-
տեսութիւնը որ ապագայով է պայմանա-
ւոր: Այլապէս քառասուն տարի քանակներ
վարդը զօրապէս գիտէր թէ ինչ տեսակ
ուժի գէմ էր որ կը հանէր իր ժողովուրդ-
դին ակար ուժերը: Մեր օրերու պատմա-
բանները տարտամ ու սխալ կը կենան իր
պատմութեան գէմ: Սխալ է Վարդանին իրաքա-
քը կապել նահապետութեան ետմտ իդձին:
Ե կամ սխալ ռազմապարտութեան և արհա-
ծալնդիր ոգիին: Վարդան կը զգայ հեղե-
ղում իր հոգիի ուժերուն, անկարելի կա-
րելին զգացող ոգին, իր դարէն դուրս աս-
որում ընող ոգին, մարդկային կարելիա-

թեննէն դուրս գերագոյնին հասնող ոգին։ Այսպէս միայն կարելի է ըմբռնել Աւարայրի հերոսը, որ կը խօսի մարդկօրէն, բայց կը տեսնէ աստուածօրէն։ Իր մահը ցոյց տուաւ թէ ճշմարիտ էր իր տեսածը։ Մեր ցեղին կեանքը գինն է այդ տեսիլքին։

✱

Եկան դարեր մութ ու արիւնոտ, հայ ազատութեան ծիրանին պատառ պատառ ինկաւ թշնամիներով ոտքին ներքեւ, յաճախ իր ծաղկեցումն մէջ ծրարելով արցունքն ու արիւնը սերսունքներու Սակայն Վարդանանց ոգիին քոյր միշտ բեկիկեցաւ դարերու և Խորհունդներու դիմաց, չուսուսորելով մեր հերոսական յուշերը և գալիք վաղորդայններու յոյսերը։

Վարդանի յիշատակը մեզի համար անծանօթ զինուորին քերեզմանը եղաւ, յանր համար Վարդանը հայ ժողովուրդի համար անհատ մը չէ, այլ մարմնացումը մի հզօր և անստուն ազգագրաբար։ Զանգուածները մանուկներու նման կը սիրեն վառ գոյները, պատմութեան Վարդանին հազցուցած արեան ծիրանին այդ կախարդական հմայքովն է խօսած միշտ մեր ժողովուրդին, համապատասխան իր դարմառ իղձերուն, ձրգուռներուն, ազատութեան, արդարութեան և իրաւունքի ծարաւ իր հոգիի պահանջներուն։ Ժողովուրդներու պաշտամունքին կ'արժանանան անսքը միայն՝ որ իրեն համար գոհուիլ գիտեն, որ իր արդար գատին համար կը նահատակուին։

Մեր ժողովուրդը նախապէս իրեն պակասող ուրիշ մեծ ժողովուրդներու յատուկ մեծութիւններու, արդարութեան զգացումին ողբերգական ժէրն է ունեցած միշտ։ Մեր բոլոր ոգորումները, Դ. դարէն սկսեալ մինչեւ Ի. դարը՝ այս զգացումին արտայայտութիւններն են։ Մեր զրկանութիւնը, մեր աղօթքները, մեր ապագային վերաբերող բոլոր երազները այս մտածումին և զգացումին տրոփն ու կնիքը ունին իրենց մէջ և իրենց վրայ։ Աւարայրը մեծագոյն փաստերէն մին է մեր այդ զգացումին, այսինքն ներքին ազատութեան այդ պահանջին։

Պատմութիւնն ու կեանքը իմաստ չեն ունենար եթէ անոնց պակսի ոգի, հաւատք

և երազ։ Դուրս հանեցէք պատմութենէն, Մովսէսի հաւատքը, յոյներու ճիգը, Մեծն Աղեքսանդրի երազը, Գողգոթան, Բանաստեղծին երգը, և ժողովուրդներու զաղափարի մը համար հղած մարտիրոսութիւնը, և մենք կ'ունենանք հողի, քարի, և բլուռակալութեան թագաւորութիւնը, հէքեթի, զլինձէ քաղաքը, և կախարդուած աշխարհները, ուր հողին կը մօի կեանքի պակասէն։

✱

Անշուշտ թէ պատմութիւն չինողը կանգունածը չէ, այլ տփ մը ընտրեալներ, որոնք կը կոփեն ու կը կռնեն ազգերու ճակատագիրը։ Մեր պատմութիւնը ոչ միայն Ե. դարուն, այլ բոլոր ժամանակաշրջաններուն ունեցած է նախախնամական դեր կատարող այդ քիչներէն։ Դ. դարու սկիզբը Ս. Լուսաւորիչ և իր սքանչելի տոհմը, Ե. դարու սկիզբը Ս. Սահակն ու Մեսրոպը, անզուգական զոյգը, նոյն դարու կիսուն Վարդանանք, և անկէ վերջ բոլոր այն ընտրեալները որոնք ծանօթ են մեր տոհմային պատմութեան մէջ իբր նաբեկացի, Շնորհալի, Դաւիթ Պէկ և Փարայէլ Սրբի, կատարած են նախախնամական այդ գերը և որոնք այնքան գեղեցկօրէն կը զարդարեն մեր պատմութեան պատկերասրահը։

Պատմութիւն չունեցող ժողովուրդները երջանիկ են ըսուած է, ինչ սինիք ու յիմար մտածում։ Սակայն պատմութիւն ունեցող ժողովուրդները մեծ են, իսկ անոնք որոնց պատմութիւնը ողբերգական եղած է, անոնք գերազանց մեծերն են անտարակոյս։ Վարդանանց արարքը և նման բոլոր սխրագործութիւնները մեր պատմութեան, անմեղ վկայութիւններ են այդ մեծութեան և հաւատքին։

Ե. Վ. Տ.

ՔԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ա Պ Ե Ր Ա Խ Տ Ը

Ո՛հ, որքան ուրեք կ'ելլէ վեր՝ մարդը հողի երեսէն,
Քա՛յլ, քա՛յլ, դանդա՛ղ կաղալով, հասուննալով աննւար,
Տարին սանդուխ մը միայն, այն ալ՝ թէ հողն է յարմար,
Մինչեւ ըլլայ քիչ մը մարդ, քիչ մը՝ որուն կ'սպասեն...:

Կ'ելլեն սակայն մեծ մասամբ, որու գիրքի բարձունքի,
Կոխած մէկուն կրունկին՝ ուսի՛ն, մէջքի՛ն կամ սրէ՛ն...
Կ'ելլեն եւ վե՛ր ցցած միտս՝ իրենց ձեռքի գերանդին,
Ու մերթ կ'իյնան խայտառակ՝ թաթի վրայ ու ծունկի...:

Ընդ դէմ ծառին պտղատու՝ անգիտակ իր անումին,
Մարդը՝ ներհակ, ապերախ՝ Սնունդ տուող իր հողին,
Կ'ուզէ մոռնա՛լ ուրանա՛լ բարձունք ճանող մեծ ուղին,
Եւ այն բոլորն որ իրեն՝ տունն հոգի ու մարմին...:

Պիտի գայ օր մը սակայն, երբ հայելին դէմ դիմաց՝
Հանէ պատկերն իրական՝ իր հոգիին այլանդակ,
Նաեւ՝ տեսնէ ուրիշը, հոյն մեղքին մէջ փլատակ,
Ու յապաղած թէեւ շա՛տ, զոչայ մութին անմիաց...:

Երուսաղէմ

ԱՐԱ ԶՈՎԵԱՆՊ

(*) Նախորդ քիւի Կայծիկ առջեւ հերուածին եօթերդ տունն զրուսագինք պիտի ըլլայ՝ «լուսագին»:

ԵՍ ԽՇՏԱՑԱԾ ԻՂՁ ՈՒ ԵՐԱԶ...

Ես խրատացած իդձ ու երազ սերունդներու հազարաւոր,
Սէրըս բացած ինչպէս դըրօւ քու հեռարձակ շուրերուդ տակ,
Ես տարագիր մասնիկ՝ հողէդ... Ես անցեալէդ հըզօր բանակ...
Հիւլէիս մէջ, քեզի համար, մեռելներու ոյժ անհանակ...

Հոգիիս մէջ, հըրդեմ մ'ինչպէս, միլիոններու կարօտն է որ
Կը բորբոքի փառփառ ի տես ք'վ հայրենիք ծիրանաւոր,
Ո՛վ Հայաստան երգ ու երազ եւ փրկութեան մեր Տապանակ,
Սերունդներու հոգիներուն՝ բազմաստեղեան վառ Աւետանակ:

Ահա պատրաստ քու կոչումնիդ կ'ըսպասեմ ես բերկրապատար...
Պիտի բերեմ հուր անթեղուած քու սրբազան բոցիդ անմար...
Վաղը կեանքս պիտի հոսի ու միանայ կեանքիդ եռուն,
Քրտինքնս ցօղ պիտի ըլլայ ու խառնուի քու ջրերուն...

Պիտի տաս ինձ դուն նոր երազ ու պայքարի ոյժ անըսպառ,
Պիտի շօշոթեմ, պիտի ապրիմ, պիտի շրջեմ քեզի՝ համար...
Ու թէ մեռնիմ քու ծոցիդ մէջ, քունըս պիտի ըլլայ անդորր,
Մօրը գըրկին՝ մանուկն ինչպէս կը քնանայ խաղաղ ու խոր.

Եւ Հըրազդանն՝ քրոջ մը պէս՝ պիտի երգէ ինձի օրօր...:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Ե.

Հայ ժողովուրդը միշտ բաժնուած մնացած է քաղաքակրթօրէն իրարմէ բոլորովին տարբեր տիրապետութիւններու ներքեւ: Պահ մը մէկզի թողովոյ հայ զաղթականութիւնները, և նկատի առնելով ժ.ժ. դարու կացութիւնը, կը տեսնենք որ Հայ ժողովուրդը թուրք, պարսիկ և ռուս տիրապետութեանց մէջ բաժնուած և տարաբղանաւ, չէ՛ կրցած համաձեւ դաստիարակութեամբ մը զարգանալ: Հայ ժողովուրդը զին այդ բաժանեալ վիճակը, տիրապետող կառավարութիւններու քաղաքականութեան հետեւանքով, եղած է չէզոքացում, այնպէս որ միեւնոյն ժողովուրդին երեք բաժանումները չեն կրցած իրարու հետ կապուիլ: Այս վիճակին մէջ Հայաստաննայց Եկեղեցին, իբրև համազգային հաստատութիւն՝ եղած է զօգիւ և միաւորիչ կապ մը թէ հայկական երեք խոշոր բաժանումներու և թէ հայկական զաղթավայրերու համար:

Քաղաքական հարստահարութիւններու թափին տակ սակայն Հայոց կաթողիկոսները, Սեբաստացի Միքայէլէն սկսեալ (1545—1576) մինչև Ներսէս Ե. Աշտարակեցի (1843—1877), գաղանի և յայտնի կերպով հետապնդեցին Հայ ժողովուրդը տիրող հարստահարութենէն ազատագրելու ծրագիրը, հնարաւոր բոլոր միջոցներով: Ասիակ դուռ քաղաքական դործ մըն էր, և Հայաստանեայց Եկեղեցին էր որ կեցաւ այդ շարժումին ետեւը և յաճախ գլուխը, նոյնիսկ մեր պատմութեան մօտիկ օրերուն: Այս իրողութեան մէջ ևս Հայ Եկեղեցւոյ «ժողովրդական» նկարագիրը կը բացատուի և կը շնչտուի:

Հոս տեղը չէ անշուշտ քննելու քաղաքական այդ շարժումին տրուած ուղղութիւնները և անոնց ապարդիւն վարժանքը: Այս յօդուածներու նպատակին համար բաւական է մատնանիլ ընել Հայոց Եկեղեցւոյ գործը և գործակցութիւնը Հայ ժողովուրդ-

դի քաղաքական կեանքի շարժումներուն մէջ:

Եթէ այս իրողութեան քովը գնենք միւս կողմէն այն ներքին կոնսերւը և յաւելտ ամօթալի գէպեքը, որոնք ինչպէս ըսինք Նախընթաց շնորով, անդամանելի վէճեր բացին Հայ ժողովուրդի ազգային և կրօնական կեանքի ամբողջութեանը վրայ կաթոլիկ շարժման ընթացքին, գիւրին պիտի ըլլայ ըմբռնել կացութիւնը և Հայ Եկեղեցին վիճակուած գերը:

Հայ կաթոլիկ շարժումը ոչ քաղաքականապէս օգտակար եղաւ Հայ ժողովուրդին ոչ ալ հոգեպէս նոր զարգացում երևսեց, վաճաղի Հայը իր նկարագրով Հայ՝ ռ՝ Եկեղեցին ալ պատկանի, իր միջավայրին մէջ:

Հայ կաթոլիկութենէն յետոյ, ամբիւկացի միսիօնարներու ազդեցութեան ներքեւ յառաջ եկաւ Բողոքական շարժումը Թուրքիոյ Հայոց մէջ: Այս շարժումն ալ կաթոլիկ շարժումին նման տարու էջեր աւելցուց միայն մեր ազգային պատմութեան վրայ: Զորք այս շարժումները որոնք բարեկարգական միողումներով սկիզբ առին մեր մէջ, մեծաւշմաստմբ անհատական էին, արդիւնք տնտեսական ու անձնական շահերու և պայանովութեանց: Այս բաժանումները սակայն ներքնապէս նկարագրուցին Հայ ժողովուրդը, ոչ միայն եկեղեցական կազմակերպութեան տեսակէտէն, քանի որ միացեալ ճակատ մը միշտ զօրաւոր պիտի ըլլար և է պարահարի և զբժարութեան հանդէպ, ալ և կաթոլիկ և բողոքական դաստիարակութիւնը իր ոչ ազգայնական գիծերով, մինչև մեր օրերը, գրեթէ չէզոքացուց զիրենք, որուն արգիւնքը եղաւ Հայ ժողովուրդի ընկերային և քաղաքական կեանքին ու շահերուն մէջ տարբեր կարծիք, ընթացք և գործ, ինչպէս նաև կրօնական խնդիրներու մէջ անողոքելի յարանուանական պահպանողականութիւններ և թշնամութիւններ: Այսօր իսկ թէ կաթոլիկութեան և թէ բողոքականների, ցիր ու ցան եղած Հայ ժողովուրդի բեկորներուն մէջ, յարանուանական նախապաշարումներով եկամուտներ կը փնտռեն, յաճախ տկարամիտ և նանրահաւատ հայ պաշտօնեաներու ձեռքով:

Տակաւին ռուս թուրք և պարսիկ պա-

տերազմներու ընթացքին, Թուրքիոյ զօրապետներուն և պարոկի խաններուն ճնշումը ներքև ու հարստահարութիւնները, և բռնի եղած կրօնափոխութիւններն ու ծանր հարսիքն ու տուրքերը Հայ տողովուրդը կը դնէին աշխարհի ողբերգական կացութիւնը ներքև տակ, որոնք էջերով չեն պատմուիր: Հակառակ ուրիշն այս վիճակներուն Հայ Եկեղեցին միշտ զօրաւիգ և ապաւնէ եղած է իր բզկտուն և հօտին, յարմարելով տիրող պայմաններուն:

Օտմանեան տիրապետութեան ներքեւ սակայն, Հայութիւնը հետզհետէ կազմաւորւեցաւ և վերջապէս այդ կազմակերպութիւնը ազգային եղաւ Օտմանեան պետութեան կողմէ տրուած Սահմանադրութեան շնորհիւ, իսկ անգլին՝ արեւմուտքի մէջ ալ Հայութիւնը արդէն կազմակերպուած էր ԺԹ. գարաձ սկիզբը, երբ ուռւ կայսրութիւնը տիրեց Կովկասի, վերջ տալով վրացի և պարսից իշխանութիւններուն, և էմիրաթին, Հայոց Նուիրապետութեան Մայր Աթոռը, ապառնեցաւ գերութիւնէն և օտարեցաւ Ռուսիոյ կողմէն տրուած «Պօլսէնիէնով կամ Բարձրագոյն Կարգադրութիւն կողմէ կամ կանոնադրութեամբ»:

Պօլսէնիէ. — Իբրեւ պատմական իրողութիւն ճիշդ է թէ Պօլսէնիէն մշակուեցաւ Ռուս կառավարութեան նախաձեռնութեամբ, սակայն միւս կողմէն Հայոց կաթողիկոսութեան կեդրոնը, Ս. Էմիրաթին, ուռւ գրօշին տակ մտնելէ վերջ, անհրաժեշտ նկատուած էր նման կարգադրութիւն մը Դժարատառար, Կարեցիի ապիւհարութեան կառաւար, Մայր Աթոռ ներքև կայացուցիչ չունեցաւ Պօլսէնիէն պատրաստող յանձնախումբին մէջ, և զործը ֆեսց գերթէ ծախարագիներու ձեւքը, որոնք ուղղակի և հարազատ արբիւրներէ չկրցան քաղել իրենց հիմնական տեղեկութիւնները, և ասիկա ժամանակին տեղի տուաւ դիտողութիւններու եւ գծողութեանց: Թէեւ պէտք է ընդունել թէ ճիշդ չէին այն գծողութիւնները, ըստ որոնց Պօլսէնիէն Հայաստանայոց Եկեղեցւոյ իրաւունքներն ու ազատութիւնները խափանած ըլլայ: Պօլսէնիէն մէջ նորութիւնը սա է որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին ընտրութեան մէջ՝ վերջին խօսքը վերապահուած է վեհապետի — Ցարի — կամքին: Այս պարագան շատ

ծանր կուգար մեր հին ազգասէրներուն, որոնք մոռցած էին կ'հիսուի 1441էն ի վեր էմիրաթին կաթողիկոսական Աթոռը բարձրանալու կերպին ու միջոցները: Ընդհանրապէս Պօլսէնիէն վերջ տուաւ հին գեղածուներուն, իրաւունք տուաւ բոլոր հայոցութեան, Ռուսաստանէն ներս թէ դուրս, էջմիրաթին հաւաքուի իրենց ներկայացուցիչներով և ընտրել երկու հոգի իբր թեկնածուներ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան, և ներկայացնել պետութեան որ անոնցմէ մին վաւերացնէ:

Ուրիշ նորութիւն մը, որ, Պօլսէնիէնով Ռուսիոյ Հայութիւնը կը բաժնուր վեց աւաջներու և անոնց առաջը նորդներու վաւերացումն ալ կ'ենթարկուէր պետութեան հաւանութեան և հաստատութեան: Այսպէս կամ այնպէս պետութիւնը Պօլսէնիէնով որոշ չափով կը միջամտէր Հայաստանայոց Եկեղեցւոյ վարչական գործերուն, որուն շջափելի փաստն էր մահաւանդ Պրակուրովի մը գոյութիւնը էմիրաթին մէջ, որ կը ներկայացնէր Ռուս պետութիւնն ու Ռուս վեհապետը Արեւիկի նխաձեռնութեամբ:

Միւս կողմէն սակայն եթէ Հայաստանէն եայց Եկեղեցին այսպէս ինքն իր մէջ տաժապետուած էր Պօլսէնիէնով Ռուսիոյ մէջ, մեր երկու կաթողիկոսները, իրիմեան եւ Գեորգ Ե., խառնուեցան զուտ քաղաքական գործերու՝ Ռուսաստանէն դուրս:

Թէ՛ իրիմեանի և թէ՛ Գեորգ Ե. ի ազգային քաղաքական գործերու ալք ձեւով միջամտութիւնը ուղղակի Հայ տողովուրդի կամքին արտայայտութիւնն էր, և երկու կաթողիկոսներուն ալ բռնած զիրքը ազգային — քաղաքական այս խնդիրներուն մէջ, մեր կաթողիկոսներուն սկիզբէն ի վեր այսպիսի պարագաներու մէջ բռնած զիրքէն տարբեր չէր: Հայ տողովուրդի բարիքին ու բարօրութեան նուիրեալ շանք մը, զործու նշութիւն մը, և ոչ թէ կղերապետութիւն մը ստեղծելու ձգտում և կամ նոյնիսկ ուղղակի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ համար արտաքին շահեր ապահովելու աշխատանք մը, ինչպէս ոմանք աղիտարար կը սիրեն՝ մտածել և ի հարկին արտայայտել:

Ազգային Սահմանադրութիւն. — Մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը արդիւնք է

Թիւրքիոյ ներքին բարեկարգութեանց հետ կապ ունեցող ձեռնարկի մը:

1856ին հրատարակուեցաւ Խաբբի Հիւմայուն հիշուած բարեկարգութեանց հրովարտակը: Այս հրովարտակին պահանջներէն մին էր որ ոչ-իսլամ ժողովուրդներէն ա՛մէն մէկը իրենց վայելած առանձնացումը հնդկութենէն ու արեւմտեւոր եւրոպայէն աւելի պայմանաւոր մը մէջ պիտի քննէին եւ ռաճամանակի բերումներուն և քաղաքակրթութեան արդեանցն ու գիտութեանց պահանջած բարեկարգութիւնները խորհրդակցաբար պիտի որոշէին և պիտի ներկայացընէին Բարձրագոյն Դրան. կառավարութիւնը պիտի հաստատէր զայն և պիտի վաւերացնէր, որպէսզի «Հոգեւորական գլխոց շնորհուած իշխանութիւնն ու ձեռնահասութիւնը՝ իւրաքանչիւր հասարակութեան ապահովուած վիճակին ու նոր գիրքին հետ համաձայնութեան մէջ գրուի: Մեր ազգային Սահմանադրութիւնն ալ այս կերպով մշակուեցաւ, և իր վերջնական ձեւը առաւ մեզի ծանօթ կանոնադրութեամբ:

Պատրիարքը թէ և պետութեան կողմէն ազգին գլուխ հռչակուած էր, բայց անոր հեղինակութիւնը կը հակակշռուէր Արեւմտական և Քաղաքական ժողովներով, մին 14 անձերէ և միւսը 20 անդամներէ բաղկացած: Իսկ Ընդհ. Ժողովը, որ կ'ընտրէր պատրիարքը և Կրօնական ու Քաղաքական ժողովները և կը հսկէր անոնց գործունէութեանց, իրեն ազգային վերին իշխանութիւն, կը բաղկանար 140 անդամներէ որոնց 20ը եկեղեցական էին միայն, իսկ 40ը՝ Կ. Պոլսէն բնորոտող, 80ը՝ գաւառներէն: Ազգային Սահմանադրութիւնը կը բաղկանայ 99 յօդուածներէ և չունի յօդուած մը որ արգարացնէ քաղաքական գործի մը խառնուելու տրարքը: Հակառակ ասոր սակայն ճիւղմանի և Վարժապետեանի պատրիարքութիւնները զուտ ազգային քաղաքական խնդիրներով եղական եղանակով Թիւրքիոյ Հայոց պատրիարքութեան ամբողջ

պատմութեանը մէջ, և անկէ յետոյ ազգային պատրիարքը գրեթէ Թիւրքիոյ Հայոց հարստահարութեան խնդիրներով զբաղեցաւ: Ստորգ է որ ասոնք քաղաքական խնդիրներ էին, բայց նոյն ատեն մաս կը կազմէին նոյնինքն Թիւրքիոյ ներքին բարեկարգութեան խնդրին. բարեկարգութիւն մը, զոր Թիւրք կառավարութիւնը յանձն առած էր հանդէպ հայոց:

Ինչպէս կը հետեւի Պօլսեցիներով և Ազգային Սահմանադրութեամբ, որոնց առաջինով պաշտօնապէս կարգուկանոնի տակ առնուած է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հոգեւոր վերին իշխանութեան իրաւասութիւնները Ռուսաստանի մէջ, իսկ երկրորդով՝ Թիւրքիոյ Հայոց պատրիարքութեան գործերուն կանոնաւորումը, ցոյց կուտան թէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարչութիւնը, մանաւանդ Թիւրքիոյ մէջ, աւելի աշխարհականներու ձեռքն է, իսկ Ռուսիոյ մէջ պետական հակակշիռի ենթակայ: Այս պարագան շատ բնական է իր ախտը անհրաժեշտութիւնները պիտի ունենար ԺԺ. դարու մեր ընկերային կազմակերպութեան և զարթոնքի շարժումներուն մէջ մանաւանդ: Ներսիսեան ղարգիւն, Փեոզգեան ճեմարանէն մինչեւ Կ. Պոլսոյ եւ Թիւրքիոյ գլխաւոր կեդրոններու մէջ սկիզբ առած մեր բոլոր բարձրագոյն վարժարանները եթէ չունեցան հակա-կրօնական ուղղութիւն, միւս կողմէն այդ կրթարաններու մէջ պատրաստուած անձերը մեծաւ մասամբ հետեւ զգացին ինքզինքնին Հայ Եկեղեցիէն, և յեղափոխական շարժումներու ծածուկ փորձականտին մէջ, տակաւ հակակրօնք պիտի զգային ինչպէս Հայ Եկեղեցւոյ այնպէս ալ հայ անցեալին նկատմամբ:

Թէ Եկեղեցին իրեւ ինքնուրոյն հաստատութիւն և հակազգեցիչ ուժ, որքան կըցաւ հաւատարիմ մնալ ինքզինքնին՝ ատկա ինքնին հարց մըն է Կ'Նօրէն վերլուծելի:

(8)

Ե. Վ. Տ.

ԳՐԱԿԱՆ

ԵՐԲԵՄՆ...

.

Ազատած ենք վերջապես մատին կարևորին:

Մենք մեզի:

Տղաք, ժառանգաւորներ, կը վազվզեն, անյազուրկ՝ մշտակայտառ ընկալչութեամբ՝ իրենց պտրման, ժանդագիծ զգայաւորանքներուն:

Ոմանք, սակայն, յանկարծական թափով մը, կը մերկանան իրենց ազու թարմ անփութութենէն երբ, յատնական չքեզ տաճարը ետեւ ձգելէ վերջ, կ'ուզուին աւերակին, որ հայկական վաղնջաւոր եկեղեցիի մը կմախքը կը հասն անոնց հողիին ու մարմինին աչքերուն:

Առանց որ գզան ասորկա, անոնց գէմքին խառազ արտմութիւնը կը փոխուի ծանր բեկումի, մինչ չմատուցուի ճիշդ մը տպաւորուելու լրջութիւն մը կը կենցնէ անոնց եռանդը: Զիշէ թ որ, իրենց ցեղին ողբերգութիւնը, նստաստան պատմաճանի մը նման, պիտի հետեւի իրենց ուր որ ըլլան: Ու պիտի չնմանին իրենց տարեկիցներուն, ուրիշ ազգերէ: Բոլորն ալ, մեր ժողովուրդին խոնարհազոյն խաւերէն, անոր զօրախա բայց հաստատ ալ տուրքերուն մասնատուփերը իբրեւ, կը խոնարհեն իրենց նայուածքը, վախճալով խառովել պագերուն սաւազը աւ կը փափառն: Ու անոնք ինքի մը թուին յազդիչ խելեակներ, զարէ ի գար պատառտուած բայց միշտ ալ կարանուած երազին որուն սրտառուչ գեղեցկութիւնը որքան մեծութիւնը Պաղեստին ալցեցող մը պիտի զգայ աւելի հետաւթեամբ: Կ'աղօթեն թէ անկալի կուտան արիւնոտ զօրութիւն որ իրենց հողիներուն մէջ կը յառնէ սա պատերուն լուռ վկայութենէն: Իրենց տարիքին, առանց աւերակի մը մէջ ծռակի դալու ծա կրեր եմ այդ զօրքը իմ հողիս մէջ, ամէն անգամ, երբ թըշ նամիին զնդակին տակ ինչպէ մեր մէկ զոհը գտեր եմ աչքերը բաց, պատգամի մը պէս, իր արիւնին մոռ ծիրանին հազած երկնցեր:

Ան ալ լուռ վկան՝ չըսուելիք բաներու: Կ'ըսին թէ տրտում է հայ գրականութիւնը: Ի՛նչ կ'ուզէին որ պատմէին մեր տղաքը: Ու, մի ժողովուրդ որ մեծերուն տառապանքը, կեանքին կռնոյթը իվերջոյ ոճի մը կը յանգի: Պարմաններ, իրենց զգայաւորանքներուն նորութեամբ մեծերէն շատ աւելի խոր կ'առնեն սակայն անիրաւութիւնը սա աշխարհին: Ու այս անհամեմատութիւնն է որ աւելի յուզիչ կ'ընէ տղոց արցունքը:

Չեն լար: Տեսայ որ ոմանք կ'աղօթէին: Ուրիշներ, իրենց զուխը ասփերուն յանձնած, կը նային իրենց ներք, թրեւս վերստին ոտքի-հանելու համար կարաւանը իրենց նախնիքներուն որոնք աշխարհ մը արգելք ընդունելով հեռաւոր հիւսիսներէն հոս են Բաւոսեր, Քրիստոսի երկիրը ու ալ չեն գործեր: Դարեր առաջ աւ ժողովուրդ տերուն վրայ թրեւս կը կանգնէր տաճար մը, նման այն հազարներուն որոնք հայրենի ծմակներուն, զոգարիկ շուքերուն ու անապակ աղբիւրներուն մշտապաշտօն ըլլաւորութիւնը «կը վերառաքին», հիմա կործանած կամ թանգարանի վերածուած: Դարեր առաջ, սա քաղցրաձայն տղուն նստած քարին տեղը, ուրիշներ անոնք ալ տղայ, Քարորին «Երկնամանդ» կատարին իրենց շարականները կը մրնջէին գէպի գահոյքը Ամենակալին ու երկինքի պարտէզներուն մէջ, մարմնաւորէն ալ ազատագրուած իրենց նախնիաց կարաւանը կ'աղօթէին քաղցրութեամբ ու սիրանքով:

Տղոցը քովն է անոնց առաջնորդը, որուն վեզարը սեւ պայծառութեամբ մը կը շողայ բարկացած արեւին տակ: Ան ալ տրտում է, թրեւս այցուելով ստուերէն հին վարդապետներուն որոնք աւ խորանին վրայ — սեղանաքար կանգուն է հիմա — իրենց հեռու ժողովուրդին «մեղաց քառութեան» եւ «հոգւոցն փրկութեան» համար, ամենօրեայ Սուրբ Պատարագ կը մատուցանէին: Ինչպէս կ'ընեն արդէն աւագ սըրբաւարներուն մէջ իրենց յալորդները:

Զեռքին մանրադիր աւետարանը կը թուի գողալ, մինչ խաժ իր աչքերը չեն ուզեր նայիլ: Հով մը կ'անցնի թեթեւ մը շարժելով «բոց առած», խաբտաւ մօրուքը: Լուռ պաշտամունք: Որմէ վերջ տղաք կը բողոքեն զինքը: Կը խօսի կամաց, ու կը բացատրէ:

* *

Արեւը ալ պայծառ է մեր վրայ:

Ամպի երկու կտոր վար կ'իջնեն, ու անոնք ձեւը ունին պատմութեանուած մարմիններու:

Թեթեւցող, զովագին հովը քիչիկ մը փարատած է գաշտէն վեր հրուած ճշուամբ փոշեխառն լոյսին: Ու Այլակերպութեան լեռը կը շարունակէ խտտանալ, տրտմիլ:

Բացատէ մը, գորշ ու տգոյն տանիքը յունական վանքին, որ գազաթէն վանուած, զառիթափ նայող խորշով մը ստիպուած է գոհանալ:

Հերմոնները վերածուած են հասարակ հողակոյտներու:

Գալիլիոյ ծովէն երեւցածը միշտ նոյն կտորը եղջերածէ ապակիի:

Ու մեր ոտքերուն՝ դաշտը փոշեխառն, ուսէ նետուած վարշամակ:

... Շուք կը փնտռեն:

Աղտոտ է, հակառակ իր հոծութեան, ինչ որ շէնքերը կուտան:

Հոս ու հոն ծառեր, — միշտ փորձ ապայն — որոնց կաշուէ ճիւղերէն գետին ինկած գեղնորակ սեւը տաք է տարօրէն: Ըսես արեւէն գոյնը միայն կ'առնեն, կրակը աւելի հեշտութեամբ կործնելու մեր գլխուն: Առանձնանալու խուլ, խոր ստիպում մը:

Կը քաշուիմ պարպուած աւերակը գէպի:

Մեղմ են իմ քայլերը:

Ու մեղմ՝ անոնց անձայն արձագանգն ալ պատմութիւնն ի վար, դարերն ի վար՝ ինծի հետ են իմ պապերը:

Ինծի հետ՝ Գալիլիացի ձկնորսները, որոնք քտնի մը հազար տարի առաջ, նման ցորեկի մը, շուք փնտռեցին սա տեղերուն ու չգտան: Կը հարցնեմ ալ

— Ինչով շինէիք պիտի ձեր տաղաւարները, անտաղարթ ու տեղին վրայ:

Ու կը բուսնին, նոյն ափսէն՝ լճափը: սէզները, վարդապետը ու հազարներուն ամբոյր:

Կը քալեմ սակայն:

* *

Մինակ, քորորովին, իմ պապերուս աւերակին մէջ:

Արեւը ծանր սուգ է հիմա, ինչպէս գեղին պատանք ու խղճող տաքութիւն, պատերն ի վար հսկայ եկեղեցիին: Ինչպէս թրթռագին, անապակ չղարշ մեր մատուռին ոսկորներուն: Ու կը հեծայ ոսկեգոյն իր ցաւը, կեցնելով զիս իմ աչքերուս կարկինին խորը:

Գրեթէ ծնարայիր, խորանին առջեւ, բայց չկտրելով ժուհեբոս Կորնցի մտքերն եմ տեղը: Դորշ կուսիթէն որ սեղանն է հոս, բաներ մը կը շողան, տունց ըլլալու: Ու ինծի կուգայ զգալ կանչը դժբախտ, այդ տեղանին, տեսար իր սպասուածէն թեւագրուած, նման մէկուն որուն ըլլար բռնուած լեզուն բայց աչքերը բառ ցատրել ուզէին: ու չկրնային Տօրօրէն ճիւղ է մեր ժողովուրդը երբ քարերն ալ բառի կը հանէ:

Ճերմակ փուռ մը, մանր խաշեր, քաշի մը աման ծաղիկ, երկու տաք մոմ ու ակիւն մը քառ պիտի դային որպէսզի սա քարերը իլլէին, թօթեւելով, իրենց սա ծանր գեղին պատանքներէն, քերէին իւրարու փրկեց տակոյները տա փաղտէին պոկ հարստառակի մը պէս գողգող ճկեղեցին որ որ մը փառած ըլլալու էր հոտ իր կաթողիկէն: Վստահ եմ թէ խաժալուի վարպետը պիտի չուզէր աւելին: Տղաքը առջին ձգած, պիտի փութար Կուրք խոր հուրդին:

Ա. ԿԵՆԵՐԸՈՒՄ ԽՈՐԻՑ, ԿՆԿՈՍ ԿԵՆԱԿԵՐՑ:

ՈՐՓԻ ԵՎ Կ'ԿՐԳԷ:

Հաւաք է ջորս գիւղի Մալեցին ձայնին կախարդ կատարը ու արարին:

Մ'աղէս մը, ուղտնքներու պէս փայտաւոր իր քաղաքները կը վառէ արեւէն ու կը նայի:

Նստած եմ: Թոյլ քան մը կ'անցնի դըպրութիւնի դէպի հոգ, պապերուս նամակով:

Ճախջախտած օրնի մը պալաքը, գարիկ մանակի պէս, փր շուքովը կը պատուարէ չլուխով: Այդ նիւսք զովութիւնը պատանակ է օր հասնում: Նիւսքն զրկուած մարդու բէրն տուր, չորացող պղծներին, որուն ջուրը անբացարկի էր ինծի, իմ թղթի օրերուն, երբ գողնալները շարժարտած պատահաւ, կ'այցուէի ծովագիւղ մարգարէին ուս:

յուսականէն ր գլխիկը դրած այդ խեղճ հոգւաւորներուն զատապարանքին, յիմարի պէս, չկրնալով սօսի մը, կաղնի մը, առ նուազն ձիթենի մը կոթողել, ուզած ջուարի կուշտին, որպէսզի փռէր իր մարմինը անոնց իւղոտ, քեր ստուերներունը:

Ձեռքերս կը կապին ճակատս:

Պատէն անդին, դուրսի մեծ ճամբուն վրայ տղաք կուգան ու կ'երթան...»

«Լերիմք ամենայն, այսօր ցնծացնեմ
Ընդ մեծապայծառ փառսքն Սեպուհոյ
Գերազանց լերիմն...»

Ձայն արտաբերող տղուն շրթները կը կասկածի՞ն թէ ամբողջ պատմութիւն մը կը թափեն վրաս: Ամբողջ աշխարհ մը կը ճարտարապետեն, այնքան արագ ու կատարել, որքան կ'ըլլան մեր երազներուն մէջ, բաց թէ գոց աչքով:

Երբեք բառերը ունին այդ ուժը:

Բաց թէ քոց մն աչքերի, չեմ կրնար ճշդել:

Դիտեմ միայն թէ Այլակերպութեան լերան վրայ, արեւին տակ սպասումէն տրտնջող ձկնորսներուն հետ դադրած եմ խօսելէ: Իրենց վարդապետին վրայ միամիտ զմայլումէն դուրս քիչ բան ունին ինծի պատմելու: Տարտածօրէն կը զգամ թէ դեռ չեն լեցուած այն Ոգիով որ իրենց խեղճուկ անձնաւորութիւնները պիտի հանդերձէր ապագայ իրենց ապշեցուցիչ գիւրիւն: Ամպ կայ անշուշտ, ու նման՝ Մարկոսեան Քրիստոսեանին մէջ ինծի տըրած պատկերին, ուրկէ պիտի արձակուին Խորայէլին զոյգ մեծ մարդաբնիկներ: Պէտք է աւելցնեմ որ հոս, այսինքն Պաղեստինի մէջ, անունները քիչ անգամ իրաւ են: Ասոր համար էր որ մարդ Նաբաւին մօտէն անցած պահուն չի կրնար տեսնել զերեզման փնտռող մեծ հովիւը, զոր Վին-ելի քերթուածը կը յօրինէ... Թուղթի վրայ: Ու ասոր համար զօրաւոր է իմ մէջ ըզձանքը, ասնկ քիչիկ մը հեռուն տեսնելու թաղաւարութեանց հզօր մարգարէն, Կրիզէն իր կառքը քշելով գէպի սա

հողակոշտը զօր այնքան միամիտ հպարտութեամբ մը Թաքոր կ'անուանեն, ու Թափելու իր անեծքները նոյն մարդոց գլխուն որոնց մէկ մազն իսկ չէ փոխուած, այսքան հազար տարի է հաս:

Վարդապետ:

— Ան ալ չի կայ: Իայց վայրը լեցուն է անոր բացառականութեամբ: Ու հեղ մըն ալ կը շինուի իմ մէջ Այլակերպութեան հրաշքը, հակառակ իմ կամքիս: Ձկնորսներէն ան որ խոշոր կզակ ունի, պատուաւ տուած շրթներք ու շատ ծերունի հայր մը Թերեւս հոգեւորք ալ — ճիշդ ինչպէս էր պարագան Նիկիոյ լինին, ձկնորս Սիմոնին համար, զօր արդար ալ կը կոչէինք, ձուկ — խաշածը — բաշխելու իր խղճմտութեանը վարձատրելով —, ինծի կուգայ թէ բարձրացած է քարի մը խեղդուն ու ձեռքը աչքերուն հովանի ըրած, կը քննէ հուրիգներ, ընակին ուղղութեամբ, բերնէն կէս կախ հրամանը ուսկանները ջուր նետելու:

Ներկային ու անցեալին սա իրերաւ խառնումը կը տեսէ քիչ մըն ալ, մինչեւ որ յաղթունի երկուքն ալ ուրիշ բանի մը որ ոչ հրեաներուն պատմութիւնն է, ոչ ալ կրակին խաշած սա թշուառ սարը: Աւելի հեռու: Ու աւելի բարձր:

... Խաղաղ, ոսկեջուր լոյս մը որ վերածած է տեղը ուր ծնրադրեր եմ, դարառափի մը: Անկէ վեր, լեռը կը դիպուի, յատակէն կանանչ, հետզհետէ մաքրափայլ, ըլլալու համար անհուն կանանչութիւն մը որ ճերմակ գգակ ըլլալով դրած: Ժիւղեր, ծառերէ, քարերէ, առնոց ալ ոսկեգուն, մերթ ալ մութ ճերմակ որոնք այդ հսկայութիւնը կանանչին ձեւաւորէին, ոճի տանէին... Խոտ է գետինը, մազի պէս բարակ խաւարով հայրենի լեռներուն: Յնկէ վար, խոնարհ հումը բլուրին, բոլոր բլուրներուն, մեղմ անկումով, հետզհետէ պարզուելու նամախ, կազմելով դաշտագետնային տարաւ ծովութիւն մը, խարտեալ ու գորտխառ, ուր արտերը յամպարեայ քառակուսիներու կը նմանին, երանգներու անունն պէտպիստութեամբ մը, կախարդական կտաւի մը վերայ բանուած: . . . Հայոց աշխարհը: Ու անոր մէջտեղէն գոց կապոյտ երկը մը, հարիւրաւոր ոլորքներով որոնց իւրաքան

չիւրին կիսազեղին՝ հանգույցը մեր գեղեցիկ, բոլորն ալ հովանոցին տակ հսկայական սօսիներուն, մինչ զճիտ շոյտ մը առնոց տերեւներուն աստղերը կը վստէ ու կը մօրէ փոխնիփոխ։ Հայրենի գետի ափունքին մարդեր որոնց համբանքը չի կայ։

«Ուրպէս զուլազ առ. տփն ծովուն»։

Քաղաք, գոհ, շուրջ, բարի դէմքեր, այդ մարդերը, ինծի նման ու անման։ Անոնք կը նային մեր արտմութեամբը, բայց չունին մեր ողբերգութիւնը։ Ոմանք ձիւրու վրայ, աղիղները ուսնեպանութիւն, խորխտ ու անհամբոյր, ամբոխին վրայ իրենց նայուածքը պտտցնելով, նման ամէն դարեւոր իշխանադարերուն։ Ուրիշներ ուրոնք լարիւր են վրանները ու անոնց մուտքին իրենց սպասումը կ'ընեն անառն ու օրհնութեան գոյր զգաստութեանց Ոսկի Մայրը պիտի բերէ վերիւն, լեռան սիրտէն հանելով կախարդական քաժակը մարդերու երջանկութեան, որ տարին հեղ մը, Նաւասարդի առտուն կը պատուէ անհուն կուրծքը լեռներու լեռան ու կը բաշխուի ամենուն։ . . . Մերեր, փարթաւ մօրուքներով, առանց գաւազանի, քիչ մը թխացած ու թեփոտ իրենց մօրթը շփշփելով կուշտ մարդոց հանդարտութեամբ, և ուրոնց հակադի տակ մահը հասունցած խառն մը ինչպէս, կը բարբախէ յստակ շիջումով։ Կիներ, պարզ, ժպտազին, և նուշ մօրերէն բաց մօրթերով ուր բաշէ ու ոսկին անխմանալի գաշնաւորումով մը հիւստած ըլլային դանդաղ ձիւնին ու զեղծի դալուկին։ Զաւակներու ողկոյցի մը մէջ, բոլորն ալ փթինազարդ տարաշնաղջային ծաղիկներու քնքշութեամբ։ Ու պարմաններ օրոնց սաթէ ու յամպարէ միանները կը համբուրուին կանանչէն ու փրփուրէն։ Ու պարմանուհիներ, վարդերով պտուղաւոր, բենիզեայ երազի նման, որոնք կը պտտին, կը խօսին, կը խնայան, շուր կը նետեն աղոց աչքերուն, մարելու համար աստեղ կրակը ու չեն վախճար։ . . . Ու հարսներ, ոսկիներու շարոցին մէջէն կրկնապէս ոսկիացած։

Ու հազարներ, այսպէս։ Զգաստութեանց Մայրը, որ ձգած իր տաճարին գահոյքը, ելեր է պտոյտի դաւկներուն մէջ, աշխարհախումբ սա հանդէսին։

Գետեմ որ Նաւասարդի առաւօտն է։ Ու կը տեսնեմ բանակը վրաններուն, կուրծի կոկոն, շուրի երկու եզրերը շուշանոց։ Մուխերը կը չինեն իրենց սրնները։ Ու վին ու բամբուկ։ Ու փոք ու թիւրուկ։ Ու անպատուա՞ քաղցրութիւն՝ սիրտերը միսերուն ներքեւ։ Ու ազաւեր։ Ու տատարակ։ Ու գետին մէջ ծաղկող մարմինները մեր եւրիտասարգութեան . . . :

Ու Ոսկիամայր Աստուածունին իր ուսերէն թափ կուտայ սրբազան թռչուններուն, մինչ իր ձեռքէն բաժակը իր անհրեւիջ բարիքը կը գեղու, անհաստում ճառագայթումով, դէպի բոլոր անկունները հայոց աշխարհին . . . :

և

Տղայ մը կը դպի ուսիս։

Վեր կ'առնեմ պուխս։ Տեսիլքը թռած է։ Շրջավայրը, բարի լոյսին մէջ, ինքն իր վրայ կը խանձի։ Որը յառաջացած է ու աւազը պատերուն երեսէն կը շողայ։ Կ'հլլիւմ ոտքի։

Ահողը թարորը թշուառ արտմութիւն է աչքիս։

Պիտի իշնենք։

Որքան պիտի ուզէի որ Աստուածորդին իր փառքին համար եղած ըլլար քիչ մը աւելի բժականդիւր ու ընտրած իրեն վայելող գաղաթ մը, նման անոր գոյր քիչ առաջ աչքիս առջեւ բռնած էր իմ տեսիլքը։

Թարմ ու Հերմոն։

— Արագած ու Արարատ։

Ու շրթներս կը գոցուին

«Ո՛ր օտար ինձ զոնիս ծխանի
Աւ զառաւօտն Նաւասարդի»։

Երբեք դարերով կը մտածեն մարդիկ, վարկեանով ըսելու համար այդ մտածումը։

Թ. ՕՇԱԿԱՆ

(ՎԵՐՋ)

ՊԵՏՄԵԿԱՆԵ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ԱՆԱՒԱՐՁԱ

Անաւարդայի բերդը երկու շատ որոշ շրջաններ կը յատկանշէ։ Այսպէս բիւզանդական շրջանի շինութիւններն են լեռան արեւմտեան կողմը բարձրացած չէնքերն ու կիսաբլուրակ և ուռուցիկ քարերով հիւսուած աշտարակները։

Բերդին մնացած մասերը կը մնան ձեռակերտը մեր Ռուբինեան իշխաններուն։ Աշտարակներն ու պարիսպները բարձրագլի են, ամրակառոյց և լախանիստ։ Ինչպէս այդ դարու զինուորական բոլոր կարեւոր չէնքերը, Անաւարդայի բերդն ալ պաշտպանուած էր կրկին պարիսպներով, մէկը ներքին և միւսը արտաքին։ Ծարտարապետները բերդին շրջապատի պարիսպներուն շինութեան ձեռք բարձրացուցած են ձեռն ու անհարթութեանը ժայռին՝ որուն վրայ պարի բարձրանար բերդը։ Ասիկա ընդհանուր երեւոյթ մըն է բոլոր հին բերդերուն համար ու մենք նոյն ձեռք կ'առուցուած տեսանք Հալէպի Պաղարաի(*), Համի և դեռ նման բազմաթիւ ալ բերդաքաղաքներ։ Ու այս է պատճառը՝ որ Պաղարաի բերդի նման Անաւարդայի բերդին պարիսպներու շրջագիծը բոլորովին անկանոն է, յարմարեցուած ըլլալով ժայռի քնկան ձեւին։ Արտաքին շրջապատին մէջ կը գտնուի երեք ատենանով փոքրիկ մատուռ մը՝ որուն անկունաւոր քանիքը տաղանքի մաստիք կը մնայ, ինչ ձեռք որ 1852ին տեսած էր Վիլհելմ Լանկուս ու 1936ին նոյնը տեսաւ Էրիք Քլինկ։ Իսկ բերդին ներքին պարիսպը անմատչելի է. հո'ս է քառակուսի մեծագլիւր աշտարակը, շատ լաւ պահպանուած գլինակով, որուն հարաւային կողմի վրայ կը կարդացուի 1188ին գրուած և սակայն բաւական խաթարուած արձանագրութիւն մը՝ ուր իւր տեղւոյ անուններ կը յիշուին

ձեռքիս, Սթաւ պատմիչի կողմէ հաւանաբար յիշուած ձեռքի բերդը, Աստու կամ Աստուտան բերդը՝ յիշուած Վիլպրանդի կողմէ, և զոր հետն Բ. իր թագաւորութեան մէջ հաստատուած Տիւտոնեան կարգի ասպետներուն քնկութեան համար տուած էր։ Աշտարակին (donjon) և առաջին պարիսպին հետ շարժական համալրով (pont-levis) մը միացած չէնքերը կը ծառայէին Ռուբինեան իշխաններու իր բնակարան, որոնց պահակագունդերը Անաւարդայի ամբողջ ժայռերու կատարէն ասպարէզ կը կարգային յոյն և իսլամ առաջատակ թըշնամիներուն, երբ ասոնք շատ անգամներ կը փորձէին բերդը պաշարել։ Անաւարդա հռովմէական արքունի ճամբով մը միացած էր Մորուեստիոյ(**)։

«Տարսոնէն երկու օրուան ճամբայ հեռու, կը գրէ Լանման Էրնստը, կը գտնուին հայ հին քաղաքին՝ Անաւարդայի տեւրակները։ Ժ. Գարուն արաբացի աշխարհագիրն Իորիսի՝ Անաւարդայի շրջակայքը կը համեմատէր Դամասկոսի՝ շրջակայքին հետ։ Հարկ է որ այն ժամանակ քաղաքն իւր շքեղ շինութիւններով մեծագործ երեւար։ Դաշտագետնի վրայ հսկայական ժայռալեռ մը կը բարձրանայ որուն երեք կողմերն ալ միայն զառիթափ դժուարամատոյց ճամբով մը մատչելի է։ Այս կողմն են Թորոս Ա. իշխած արքունի գլխակին աւերակները և Աւերակներու ներքին շրջակայքին մէջն է գլխակին մատուռը՝ որուն պատերուն ներքին կողմերը զարդարուած են անարատ պահպանուած որմանկարներով և ուրիշ նկարներով։ Իսկ գլխակին վրայ տակուին ընթեռնի կը մնան այլևայլ արձանագրութիւնները(**)։

Արաբական արշաւանքի և առիթ յաջորդող տիրապետութեան ժամանակ այս պարիսպը նորոգուեցաւ, ինչպէս Հալէպի բերդն ու պարիսպները ու արաբներէն արձանագրութիւններ գրուեցան մուսլիմ զորան վերեւ, թարգման մատններու, վանդակներու, ածօթներու և բոյսերու ձեռք տակ։

Դ. — Յաղթական կամարը. — Քաղաքի գլուխներէն մէկուն վրայ կը բարձրա-

(*) Victor Langlois, առջ. էջ 438.

(**) Արս. Աբեյպակ.՝ Պաղարաի բերդը, 1937, Հալէպ.

(**) Lahmann Ernst: Հանդես Ամստերդամ, 1901, էջ 307.

նայ յաղթական գեղեցիկ կամար մը, բազմակցած մեծադիր կամարակապէ (arcade) մը և կողմնակի երկու գոռոններէ: Ճարտարապետը յաղթական կամարին ետեւի կողմին վրայ պարզ պատով մը հիւսուած երկու ուրիշ գոռոններ ալ ձգած է: Կորնթական ոճով խոյակաբարձ կորնիդեան գեղեցիկաւ շէն սիւններ կը զարգարէին այս հոյակապ կամարին արտաքին ճակատը, աւ երկշարք սիւնները հաստատուած էին ցած պատուանդաններու վրայ: Հոռոնի տեսքով է որ կամարին դուրս ելած վերի մասը կը շփոթուի մեծ կամարին քովթարին (architrave) հետ ու այս իբր եզակի երեւոյթ մը՝ հնագոյն ճարտարապետութեան կիրառելու մէջ: Բացի կորնիդեայ սիւներէն, յաղթական կամարի շինութեան մէջ գործածուած են երկու շինուածանիւթեր. այսպէս՝ մինչ կամարը շինուած է կապուղ քարէ, կամարակալ մոյթներն ու թակաղաղները շինուած են կարծր կրաքարէ: Այս յաղթական կամարին վրայ բարձրացած են քառակուսի երկու մեծ աշտարակներ՝ որոնց իբր նախադրուած գործածուած են քաղաքին նախապէս աւերուած շէնքերուն քարերը(*):

Ե. — Քաղաքին ջրմուղները. — Հազիւ լրացած եղէգներու պուրակը, կը սկսին երեւիլ քանի մը քմ. երկարութեամբ և երկշարք ագուգները կամ ջրմուղները (aqueduc) որոնք քաղաքի մերձակայ լեռներու երկու տարբեր կէտերէն մեկնելով քաղաքին աւերակներու մէկ կէտին վրայ իրարու կը միանան անկիւն մը կազմելով: Բարձր սիւնաշարքի մը վրայ կառուցուած այս հոյակապ ջրմուղները մինչև երկու մղոն հեռաւորութեամբ կ'երկարին՝ Վ. Լանկուա 1852ին տեսաւ այս ջրմուղները, որ զմայլելի շինութիւններ էին և արժանի ուղեւորներու հիացման ու զարմացմանը առարկայ դառնալու. ու արգարեւ մ'ախ աստիճան քարմանհրջ գործ՝ որ առաջին քրիստոնեաները անմասն զլուսագործոցներ կը նկատէին զանոնք, մինչդեռ աւելորդ է ըսել՝ որ Անաւարդայի սոյն ջրմուղները հրաշագործ կառուցումներ ըլլալէ աւելի, հռոմէական հասարակական հանճարի գործեր են բոլորն ալ և որոնց նոյնքան հանճարեղ նմոշներով մինչև

այսօր դեռ հարուստ են Միթաւոր Որեւելքի շատ մը շրջանները, Անաւարդայէ մինչև Սիգոն ու Տրիւս:

Թէքսիէ, Վ. Լանկուայէն առաջ տեսած ըլլալով Անաւարդայի ջրմուղները, արեւմուտքէն գէպի քաղաք երկարող ջրմուղին երկարութիւնը 12 քմ. կը հաշուէ. իսկ երկրորդ՝ որ հիւսիսային կողմի լեռնէն կ'երկարի, 20 քմ. երկարութեամբ է: Երկու ջրմուղներն ալ, որոնք ժամանակին ընթացքին տեղ տեղ քանդուած էին, շինուած են կոփածոյ քարերէ և իրենց ամբողջ երկարութեան վրայ շուրջ ութը մեթր բարձրութեամբ կամարներով բռնուած են: Ծառ հաւանական է որ այսօրուան, ինչպէս նաեւ հին ժամանակներու սողորոտութեամբ, ջրմուղներուն բարձրագիւր կէտերուն վրայ, գրուած էին յիշատակներն տախտակները մ'ախ կայսրերուն՝ որոնց ձեռագիրտն էին այդ ջրմուղներն ու այլ շինութիւնները: Ցարդ կը մընայ Անտիոքեան Սկեւիկոյ նշանաւոր փապուղիին արձանագիրը: Թէքսիէն և Վ. Լանկուայէն յետոյ, 1936ին Eric King, անգլիացի մեր թանկագին հայասէր բարեկամը, տեսաւ ու լուսանկարեց այս ջրմուղներուն մնացորդ ուեղակները(**):

Զ. — Քաղաքին ամփիթատրոնը. — Ինչպէս հին հռոմէական բոլոր զխաւոր քաղաքները, նմանապէս հին Անաւարդան ունէր կռնակը ապառաժ բերդաժայռին տուած ամփիթատրոն մը՝ որուն գառիվայր կողք վերէն վար ուղիղ կերպով փորուած է ամփիթատրոնը եզերող ստադիոնի (stade) ամբողջ երկարութեանը մէջ՝ որ ճշգրտութեամբ հաշուուած է ժայռը կազմող բոլորակի զրաւած մասովն ու իր ամբողջ տարածութեան վրայ տակաւին տեսանելի ողնաշարովը: Կրկնախն ու ամփիթատրոնին իշխող քարաբերդը իր մէջ կը կրէ կանթերով ու պրիսմական ձեւ կափարկներով ու բոլորն ալ վիմափոր ու առանց արձանագրութեան դագաղներ: Հոռոն, նոյնպէս, մեծական սինեակներ՝ որոնց մուտքի գուռը զարդարուած էր մարդկային դէմքեր ներկայացնող խորքանդակներով(**):

1919ին քաղաքին մէջ կատարուած

(*) Victor Langlois՝ անգլ., էջ 439.

(*) Illustrated London Press. 1947.

(**) Victor Langlois՝ անգլ., էջ 439:

պեղուձներով երեւան փկառ ու եղան սայալի վրայ մեծ գծուարութեամբ Անտարգալէն Ատանայի թանգարանը փոխադրուեցաւ կրքաբարձի արկղածիւ. դապաղ մը, մասնակներէ կրուած ծաղկապսակներով ու նակներէն ուլ սիրուն յաղթանկարներով(*), հաւանաբար Փ. դարու (Ք. յ.) գործ:

Անաւարդայէն գտնուած քարէ այս դապաղը յատուկ է հելլէն կամ հելլենաացած երկրներու, ինչ որ կը յատկանշուի իր ներքի մասին (curve) ճիշտ ու ճիշտ աղ-զանկին կտրուածքէն և երկի քանդակ-կանկարներուն յատկացուած մասերը վեարէն վար եղերով պարզական ցցուակներէն (moulure): Նոյն փեւի դապաղներ, որոնք կը պատկանին պոսկաղարդ (guirlande) դաս-դաղիերու հաւաքածոյին և սիրահիփպատ-կան տեսակէն են, գտնուեցան կիպրոսէն, Ատալիայէն, Յասսոսէն, Աթէնքէն, Անտիոքէն և հինն Մեսիայէն (Mésie): Երեսնե-րու քանդակագործներուն վրայ կը տես-նուին կտրաբոլոր ծաղկապսակներ, զանոնք վերցնող գէմքերը և ծաղկապսակներու մէջ գրուած նիւթերը: Ասոնց միջեւ ալ կը տեսնուին ճակտին վերեւ հանգուցուած մալերով և գէմքն ալ մալի երկու խոպոպ-ներով շրջանաւորած երկու գէմքեր, ու աւելի վարը, պտակին տակ խաղողի ող-կոյցներ(**): Յրեք պսակներ կը կրեն եր-կու մանուկներ՝ որոնց ոտքերը կը հանգչին խոյի մը կամ աւիւծի մը վրայ(***): Այս-պէս Անաւարդա կտմանոսի կամ Շարի նը-ման հնագոյն կրկնիկոյ ամենէն շահեկան մնացորդն է եռանկիւսն հրախախտին ծայ-րագոյն կէտին վրայ:

ԱՐՏԱՒԱԶԴ ԱՐՔԵԿԻՍՍԱԳՊՈՍ

(2)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆՈՐ ՎԱԻԵՐԱԳԻՐՆԵՐ ԻՍՐԱԷԼ ՕՐԻԻ ՄԱՍԻՆ

1939-ին Լոնտոնի մէջ հրատարակուե-ցան սանդաւառ կամ բոկոտն կարմեւան կրօնաւորներու և Ժէ. և ԺԼ. դարերուն պոպական առաքելութեանց մասին երկու հսկայ հատորներ, առանց հեղինակի ա-նունի(*): Այս հատորները չեն պարփակե-ր սակայն կարմեւան բոլոր, այլ միայն Պարս-կաստանի և Միջագետքի առաքելութեանց պատմութիւնը:

Անանուն հեղինակը այս գործին պատ-րաստութեան համար տարիներով պրպը-տումներ կատարած է Վատիկանի զանա-զան դիւանատուններուն մէջ, որոնց ո՛չ բոլոր թուղթերը կրցած է աւել տնցնել և ո՛չ ալ իր բոլոր տեսածները հրատարակել: Վատիկանի դիւանատուններուն մէջ, կ'ըսէ հեղինակը, միայն կրօնական առաքելու-թեանց վերաբերեալ 5000 կաղմուած հա-տոր գոյութիւն ունի, որուն ամէն մէկը 600էն 800 էջ կը պարունակէ:

Ինչպէս Արեւելքի ուրիշ առաքելու-թեանց պատմութեան, նոյնպէս ալ կար-մեւանց այս Գրքիկին մէջ անպին նիւթ կայ Հայոց վերաբերելու: Ուրիշ ժամանակի կամ ուրիշներու թաղով այս նիւթն ենք: Կայացներու գործը, թուայմ կը թարգմա-նեմ միայն այն էջերը, որոնց մէջ, պատա-հարար և ուրիշ խնդրի մը առթիւ, Ա. հա-տորին մէջ յառաջ բերուած են Իսրայէլ Օ-րիի վերաբերեալ չորս նոր վաւերագիրներ: Ասոնց ընթերցումէն յայտնի կ'ըլլայ որ ու-րիշ վաւերագիրներ ալ պէտք է որ գոյու-թիւն ունենան Վատիկանի գիւնաններուն մէջ Օրիի մասին:

Հայր տիւ Սերսոյի (du Cerceau) գործը ծանօթ է անոնց որ դրաղած են Օրիի պատ-

(*) Colonel Normand՝ «Syria», 1921, էջ 195:

(**) Etienne Michan՝ Sarcophage d'Anavazza: «Syria» P. 2, 1921, էջ 295:

(***) Colonel R. Normand՝ La Oréation du Musée d'Adana: «Syria», 1921, էջ 195 եւ տէլ:

(*) A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Missions of the XVIth and XVIIth Centuries, London 1939, In two volumes, In-4o, XXXII + 1376 pages, Քաղաքի պատկերներ, արձ-գիւն ամսագրեր:

կանոնադրության մէջ տրուած էր 15. 7. 1707-ին (Դիւանի Վատրիկանի, Episc, ad Princ, հաւտոր 84, էջ 192) և, թէ է Բարաէլ Օրին կը յանձնարարէր Շահ Սուլթանի Հիւսէյնի բարեացակամ ուշադրութեան, սակայն իր պարտականութիւնը անգամ մը ևս կը քըն՝ նազատէր այն հարստաբարութիւնները, որոնց հնթակայ էին Նախիջեւանի կաթողիկոսները, այն աստիճան որ այդ քրիստոնեաներէն շատերը կը նախընտրէին կամաւոր աքսորի ճամբան րոնել և ապրիլ թըրքական սահմաններուն մէջ, և կը մեղադրէր պարսիկ ինքնակալը որ այս վիճակին զարման չէր տարեր:

Եկզմէն ԺԱ. Պապը պարսից երեսելի և ամենազօր թագաւորին: Երեսելի և ամենազօր արքային աղջին և լոյս սաստուածային շնորհին... Նկատելով որ մեր սիրելի որդին Բարաէլ Օրին մասնաւորապէս արժանացած է մեր պապական բարձր համարումին նկարագրի այն բացառիկ մաքուրեան և պարկէշտութեամբ որով տուրած է, ինչպէս նաև իր հաւատարմութեամբ և խոհմութեամբ, կը փափաքինք զօրավիշ կանգնել իրեն, երբ ինք այդ կողմերը կ'ուղեւորի, մեր այս նպատաւոր կարծիքով և վկայագրով, որով կը յայտարարենք Ձեզի թէ մզկ երախտապարտ պիտի թողուք եթէ, ըստ մեր թելադրութեան, զինքը բարեացակամութեամբ ընդունիք, բարութեամբ լսէք զինքը և օգնէք իրեն արդարութեան և բանականութեան համաձայն այն գործերուն մէջ, զոր ինք Ձեզի պիտի ներկայացնէ:

Եւ այսպիսի առիթով մը չենք կըրնար անկեղծօրէն Ձեզի չպարզել թէ Մեզի և միւս քրիստոնեայ իշխաններուն համար շատ լուրջ և նեղացուցիչ է որ մէկ քանին անոնցմէ, որ Ձեր անունով կը կառավարեն այդ շատ ընդարձակածաւալ երկրին նաև հանգները, գէշ կը վարուին քրիստոնեայ բնիկներուն և բնակիչներուն հետ, որոնց ոչ սակաւ մէկ մասը, զգալով և անձամբ տանելով թէ սեւականօրէն առարկայ են

դաւերու և կեղծ ամբաստանութեանց, ազատութիւնը և հանգստութիւնը նախընտրեցին ստացուած քնիքէն և սեպհականութիւններէն, և Ձեր երկրէն գաղթելով ուրիշ իշխաններու քով ապաստան փնտռելու հետամուտ եղան: Կործնելու այս վիճակը ոչ միայն մեծապէս միատեսակ էր Ձեր օրէնքներուն և շահերուն, այլև ունէր կերպով չի նպաստեր Ձեր համարախնդանման ման և ոչ նուազ չափով Ձեզմէ կը հետացնէ ինչպէս ըսինք, սիրտերը այն իշխաններուն և թագաւորներուն, որոնց և Ձեր միջեւ գոյութիւն ունի հնօրեայ բարեկամութիւն մը, վառն զի անոնց վրայ շատ յոռի տպաւորութիւն մը կ'ընէ որ այն միեւնոյն կրօնքը, զոր իրենք կը դաւանին իրեն և այն որ մասնաւորապէս հանձնի է Աստուծոյ և փրկարար՝ մարդոց, այդ տեղ արհամարհելի և անելի նկատուի:

Թէեւ Մենք, արգարօրէն դատելով Ձեզ, համոզուած ենք որ այս ամէնը (հաւածանքը) կատարուած է ոչ միայն առանց Ձեր հրամանին, այլ բոլորովին առանց Ձեր գիտութեան, կամ գէթ երբ Ձեր միտքը պաշարուած էր քրիստոնեաներուն դէմ կեղծ ամբաստանութիւններով (վառն զի ինչո՞ւ համար Դուք, որ արդար և բարեգութիւն ինքնակալի մը համարը կը ցանկաք շահի, թոյլ պիտի տայիք որ անմեղներ պատժուէին), արդարաւորութեան Ձեր համարը պահել կարենալու համար պէտք է որ Ձեր ստորագրաններուն անդուստ գործունեութիւնը սանձահարէք, որպէս զի ամէն մարդ գիտնայ թէ ամէն անոնք որ պատրաստ են արդար օրէնքներու հպատակել (և տարակոյս չկայ որ քրիստոնեաները այս տեսակ մարդիկ են) Ձեր իշխանութեան տակ կրնան ապահով ապրել: Առ այժմ, յուսաւով որ Ձեր կողմէ հարկ եղած կարեւորութիւնը կը տրուի այն խորհուրդին, որ կը բխի Քաղաքայայտին (էջ 566) սրտի բարութենէն և անկեղծ սէրէն, Մենք կրկին և կրկին Ձեզի կը յանձնարարենք վերոյիշեալ իւրաքանչիւր, որ աւելի մանրամասնութեամբ Ձեզի պիտի բացատրէ թէ ինչ ընել կ'ուզենք, և Ձեր Բարձրութեան համար Ամենակարող Աստուծմէ կը խնդրենք հըշմարիտ փրկութիւն, որ առանց անոր չի կրնար գոյութիւն ունենալ:

ՃՏՐԱՎԱԾ Սանթա Մաաիա Մանճօրէ, Հռոմ, 15 յուլիս 1705:»

Ոստի Եկեղեցիին միացածներ, Մ. Թ.), ստորէն հաւաստելով թէ այդ է պատին փախար...:

Քաղաքու Քաղաքապետիւնը 13. 7. 1708-ին կը պատասխանէ որդեկով Խաւէլ Օրիի մատին առաւ քաղաքուց մէկ պատէնը... Հիմա կը կարծուի թէ հաւատարմագիրը (letter of credence) առաւ եւ փայտքնայի կայսրընթերին խնդրանքով:

Այն ատեն Շամախի առաքելութենէն յիսուսեան Հայր Շանփոն կը գրէր^(*), «Իսրայէլ Օրի, ցեղով Հայ, Շամախ Ժաւանեց 5-2. 1708 թին, ինքզինքին տալով Պապին կողմէ պարսից թագաւորին զրկուած դեռպանի մը տոհմը (odyle): Թարգմանք ներս մատուցանելու գացած ըլլալով, գեաւանը ինծի ըսաւ թէ 1700 Սուրբ Տարին Փալաթինայի կայսրընտիրը զինքը Հռոմ զրկած էր, և հոն բազմաթիւ գաղանկ տեսակցութիւններ ունեցած էր կարօտնալ Ալպանիի հետ, որ այն ատեն Թուրքերու քարտուղարն էր, և թէ Իննովկրնտոս ԺԲ. Պապը իրեն յանձնած էր նամակ մը ուղղուած պարսից Շահին, այդ կողմերու կաթոլիկ կրօնքին վիճակին քաղաքման համար. բայց թէ այն ատեն (1700 թն) չէր կրցած Պաքսկաստան ուղեւորիլ, վասն զի Փալաթինայի կայսրընտիրը Մաքդոնիայի Զաքին քով զրկած էր զինքը Կայսեր վերաբերեալ գործերու համար՝ Այդ միջոցին Իննովկրնտոս ԺԲ. Պապը մեռած ըլլալով, իր յաջորդը Կղեմէս ԺԱ. պարսից Շահին ուղղուած ուրիշ նամակ մը վիճնաւ զըրկած էր, որուն մէջ Ն. Սրբութիւնը կը յայտարարէր թէ Պարսն Իսրայէլ Օրիի կողմէ Նորին Վեհափառութեան ներկայացուած ամէն արդար աւաղարկ Նորին Սրբութեան անուանով ներկայացուած պիտի ըլլար: Մեր տիրոջ Կղեմէս ԺԱ. Պապին այս նամակին պարունակութիւնը Պարսն Իսրայէլ Օրի գրեց և ինծի յանձնեց: Ստակցութեան ատեն գիտեցի որ Պ. Իսրայէլ Օրի Հայը Կատարեալ հերետիկոս մըն է և հոս ժամանելուն ատեն թոյլ տուաւ որ հերետիկոս Հայերը իրենց եկեղեցիին մէջ բանադրեն Պապին կողմէ զրկուած մեր միսիոնարները, յայտարարելով թէ բանադրուած անները խաւքերայ և ստախոս են, և Հայերուն արդիւնով անոնց հետ յարաբերութիւն ունենալ . . . »

Զուլֆայի Կարմիկեան փոխանորդը, Հռոմ ուղղած 2.4. 1709 թուակիր նամակին մէջ կը գրէր^(**).

«Պարսկահպատակ Հայ մը, որ Կիլան ծնած է, մաքսատուրք վճարելէ խուսափելու համար, «Պապին գրօշնով ժամաւա-

նեց, ըսելով թէ դեռպան մըն է: որ պիտի աշխատի Հայերը միացնել Կաթոլիկ Եկեղեցիին: Այս մարդը, որուն անունն է Իսրայէլ Օրի, դատարարութիւնն է զորի մարդ մըն է, բայց կաթոլիկները, խորհելով որ այս Թուրքիքը խաբէութեամբ ստացած էր Հռոմէն, կարեւորութիւն չը տաին իրեն. ասոր համար Հայոց դատին օրը (feast-day) հերձուածող Հայոց եկեղեցին քնաց և հողորդուեցաւ . . . »

Հակառակ Հռոմէն առած իր հաւատարմագրերնեքուն (credentiale), այս մարդը թըշտ նամական լեզու մը կը գործածէր: Զուլֆայի կաթոլիկ միսիոնարական կարգերուն դէմ և, Իսրայէլ Օրիի պարտաւելի վարմունքին մասին Հռոմ զրկուած աննպաստ տեղեկագրերնեքուն վրայ Կղեմէս ԺԱ. Պապը Թուրքիք մը գրեց Շահ Ասուրիան Հիւսէյնի, 2.3. 1709 թին զայն վարկաբեկեալ համար (Դիւանե Վատիկանի Epish, ad Princ., հատ. 87, էջ 83). Շահը այլեւս պէտք չէր վրա տանէր անոր խօսքերուն և անոր ուէ մեծարանք պէտք չէր ընէր: Ահաւասիկ այս Թուրքը:

«Մերեւելի և ամենազօր թագաւորին ողջուն և բոյս աստուածային շնորհիւ Իրեկ Բահանայապետ և հայր, Մեր սիրոյ բոլոր պարտաւանութեանց հետ մեր պարտաւանութեան կը պատկանի օգնութեան փուլ թաղ այն կաթոլիկ քրիստոնեաներուն, որ Հռոմէական Եկեղեցիին յարած են կամ անոր միացած և և աշխարհի գանազան մասերուն մէջ կը ինտիկն, արքան ու հետաւոր ըլլան, անպէս որ Մեր օմանգակութեամբ Պարմեան շնորհը և բարեացականութիւնը շահիլ իրենց խիստնեքուն, որոնց երկրորդներուն մէջ Կ'աղբին մնայուն կերպով և կամ ուր Կ'երթան, ինկատողութեան սովինք տրայ կ'ըտ մասնաւորաբար արժանի է Մեր աշխատութեան և Զիր Բարձրութեան հետ քննութեան անուշակութիւն Զիր մեծութեան և զօրութեան ակնեքութե քերականցութեան պատճառաւ, և թէ որովհետեւ կը խորհինք որ Դուք արդարաւ խոհ էք հանդէպ ամէն մարդու և ժամանակ լաւ տրամադրութիւններ կը տածէք: Քրիստոսի հաւատացեալներուն նկատմամբ, ինչպէս նաեւ որովհետեւ Մենք շատ բուն կ'անկեղեցի Միեղի նկատմամբ Զիր բացալայտ և անկեղծ քարիկամեցողութենէն: »

(*) S. N. R. III, էջ 334, 4.4.1708:

(**) S. R., հատ. 573, էջ 48:

(էջ 567) «Այսպէս», փութալով օգտուել այն առիթին, որ քանի մը տարի առաջ Մեզի ներկայացաւ երբ Ձեր կողմէրը կու գար Խորաէլ Օրի, որ մեզի յանձնարարուած էր շատերու վկայութեամբ, որոշեցինք Ձեզի բերելու համար իրեն յանձնել 15 յուլիս 1705 թուականի Մեր նամակները, որոնց մէջ, կենցաղագիտական և, իրականութեան մէջ, լուրջ և զգուշաւոր յանձնարարութեան մը զտա Խորաէլի մասին, որ վստահ էինք թէ կաթողիկոսներուն գործերով պիտի գրադէր այն բոլոր կողմով և յաւատարմութեամբ որ ինք խոստացաւ, Ձեզմէ մասնաւորաբար խնդրեցինք, իբրև Մեր նամակին գլխաւոր նպատակը և Մեր ցանկութեանց գլխաւոր կէտը, որ ետէնիք հրահանգ տալ, որպէս զի այն կաթողիկոսներ որ Հռոմէական Եկեղեցիին կախում ունին ձեր թագաւորութեան մէջ կ'ապրին, կամ անոնք որ ունեն անոն հոգ կու գան, Ձեր պաշտօնատարներուն կողմէ մարդավայել վարմունքի մը առաւելագլ ըլլան և թէ Դուք բնաւ չթոյլատըք որ անոնք անարդարօրէն տառապին կամ անոնց անձը կամ սեպականութիւնները ունեն ֆրասի ենթարկուին, ոչ ալ նեղուին դաւեւելով և կեղծ ամբաստանութիւններով կարգ մը մարդոց որ, Մեր Հաւատքէն դատարիք եղած ըլլալով, ոչինչ աւելի կարեւոր կը նկատեն քան սատակօրէն հետապնդել ճշմարիտ կաթողիկոսները և զանոնք ենթարկել ամէն տեսակ գոթախտութեանց և նեղութեանց:

«Այս մտածումով և նպատակով է որ ուրիմն առիթն օգտուեցանք և Ձեզի դրեցինք, բայց սրտի անհուն վիրտով Մենք քանիցս լսեցինք թէ վերոյիշեալ Խորաէլ Օրին յանդգնօրէն չարաչար գործածեր է Մեր կողմէ իրեն տրուած պաշտօնը և այդ տեղ հետեւեր է շուրջի մը, որ ուղղակի հակառակ է Մեր փափաքին, և կաթողիկոսներուն օգնութիւնը, զոր ինք բացորոշ կերպով հաւատատն էր թէ պիտի ստանձնէր, այնքան խտրական կերպով կատարած է որ աւելի զանոնք մեծապէս վրդոված և տառապիլցուցած է և ինչ որ ամենէն աւելի ձանր անարդարութիւն մըն է, Մեր Հաւատքէն հաւատափոխներ բուն կաթողիկոսներէն և այսպէս մոլորութիւնը ճշմարտութեանէն աւելի նպաստաւորուած է, և թէ ինք

իրապէս այնպէս վարուած է որ իբրև թէ Մենք զինքը հոգ զրկած ըլլայինք հարեւր տահարիւր համար Հռոմէական Եկեղեցիին ճշմարիտ զաւակները, որոնց բարօրութիւնը, ապաստութիւնն ու ապահովութիւնը, եթէ ինք արդար դատաւորէն Աստուծոյ վարխար կամ փափաքէր մեր ցանկութեանց համաձայն գործել, պէտք է որ մասնաւորապէս ջանադիր եղած ըլլար պաշտպանելու:

«Հետեւաբար Մենք կարեւոր նկատեցինք որ Դուք գիտնաք թէ Խորաէլ Օրի անարժան է ուն վստահութեան կամ Ձեր հեղինակութեան (authority, արեօք արտօնութեան, Մ. Թ.) և կամ ուն մեծարանքի և թէ ընդհակառակն պէտք է որ Ձեր հրահանգներով զինքը վնասեցնէք իր չար ձեռնարկներէն այն կաթողիկոսներուն զէմ որ Հռոմէական Եկեղեցիին հետ հաւատքով միացած են և որոնց, իրապէս, կը յուսանք որ Դուք բարեացակամութիւն ցոյց պիտի տաք ամէն բանի մէջ, փոխարին ձաբար երբ առիթը ներկայանայ, Մեզմէ պիտի ստանաք շատ կարեւոր փոխարինութիւն մը այնպիսի բաներով զոր Ձեզի ընդունելի պիտի նկատենք: Տրուած Ձկնորսին մատանիով, Ձ մարտ 1907ին, մեր Քահանայապետութեան ինքերորդ տարին:»

«Մարդ գոժուար կրնայ հաւատալ, զի տեղ կու տայ Հ. տիւ Սերսո Հ. Քրօստիսեքիի գործին հրատարակութեան մէջ, թէ այս առիթով «դեսպանութիւնը» որքան վրդովեց Սպահանի արքունիքը: Բազմաթիւ հետեւորդներ, որոնց թիւը 200ի չափ էր դեռ երբ Սպահան հասաւ, Շամսիի մէջ արտասանած ճառը, որուն մէջ կը յայտարարէր թէ Հայաստանի հին թագաւորներէն սերած է և թէ հրաժարած չէր իր իրաւունքներէն, ըստ պարսկական մտայնութեան կասկած ներշնչեցին արքունիքին պաշտօնատարներուն թէ յետին Միտք մը կար, որուն չգորավաճիկանգնած էր Մոսքովիայի արքունիքը: Ֆրանսական դեսպանը՝ Միշել, որ այն ատեն Պարսկաստան կը գտնուէր, վերքը աւելի բորբոքեց աւագանիին բացատրելով թէ Խորաէլ Օրի անունին անդրատառութիւնն էր «il sera roi!» (*):

(*) Երբ Սպահան ժամանեց, իրեն ընծայուեցան սովորական պատիւներ: Խորաէլ Օրի յաջորդեալ

ԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԴԱՐԸ

Արդեօք հարկ է ու պատշաճ այս վայրկեանին վերլուծել աղէտը ու երթալ անոր սկզբնական պատճառներուն: Այս առանձին նիւթ մըն է և դուրս մեր դաստիարակութեան սահմաններէն: Միայն այսքանը կարելի է ըսել, աշխարհ նոր ոսկեգարի մը կարելիութեան սեզմն առջև էր երբ աղէտը պատաւնեցաւ: Աղէտը եկաւ և մենք պատասխանատու ենք անոր գալուն, և եթէ այսօր պատասխանատուութիւնը ազգերէն մէկուն կամ միւսին վրայ նետելու ելլենք, բոլորն ալ պիտի գտնեն ինքնադատարացումի և չլքմեկներքի պատճառներ և պիտի աշխատին յանցաւոր գտնել ուրիշները, և իւրաքանչիւր ազգ պատահած գէպքին պատուութիւնը իր հասկացած ձեւով պիտի գրէ, և ոչ մէկը պիտի համարձակի տալ ճշմարտութիւնը: Աւելին կայ, մեզի սորուած էր պիտուութեան և ստեղծագործութեան բոլոր արաշագործ միջոցները, կերտելու համար նոր աշխարհ մը՝ նոր բարիքներով և նոր իրաւակարգով, ուր մարդիկ կարենային ապրիլ խաղաղութեան ու բարգաւաճման մէջ գերազանցելու համար իրենք զիրենք իւր մարդ, մինչ մենք այդ միջոցները գործադրեցինք բեմադրելու համար ծանօթ տրաման: Առաջին աղէտին արիւնը հալուէ չորցած և վէրքերը սպիացած՝ ձեռնարկած ենք երկրորդի մը պատրաստութեան: Այսօր երրորդ պատերազմի մը և պատերազմներու ամենէն ահուկիւն ամպերը կուտակուած են քաղաքական հորիզոնի վրայ և երկինքը յդի է, աշխարհին վերջ տալու ատակալագոյնով մը: Ինչո՞ւ և ինչպէս ստեղծուեցաւ այս կացութիւնը որո՞նք և ինչպէ՞ս կը հրահրեն նոր հրդեհ մը: Դիւրին չէ այս հարցումներուն պատասխանը:

ցումն նմանց առեւտրական իր գաղտնի գործերը, յետոյ մեկնեցաւ Զինուաւ Աստալիսան Դանի մը օտարի ետ իբրեւ (սանթղղողը կարալիկ) մը: Տես Զ. Զիւ Սերայի գիրքը:

Ոմանք կը վերադարձնեն վայն հաւաքական ջրագրութեան, ընդհանուր շփոթութեան, կամ ախտաբանական հոգեկան վիճակի մը որ մարդուն մէջ սպաննեց ինքնապատահական և հոգեկան ուժերու վերայ ունեցած իր հատաքը: Մարդուն մէջ խեղդուեցաւ և միտպնեցաւ նախապաշարութիւնը և նախախրութիւններէ ազատ խորհելու անխառն կարողութիւնը Raison Pure, և ստեղծուեցաւ ընդհանուր խառնաշփոթ վիճակ մը: Մտքի այս ընդհանուր հիւանդութեան քառասուն վիճակը արտաբայութիւնը պատահական էր գրեթէ բոլոր մարդերուն մէջ անխառն: Այնպէս որ անակներու բարիութենէն առաջ մտքերու և շէկերու բաղաւաճումը սկսած՝ և իր խելայեղ արշաւին մէջ բաւական լուրջ ու ծանրակշիռ համեմատութիւններու հասած էր:

Թէպէտ և գտնուեցան պայծառապետութիւն ունեցող տեսիլքի մարդիկ, որոնք իւրաքանչիւր ժողովուրդը անապատի մէջէն առաջնորդող հրեղէն սրտի պէս բարձրացուցին իրենց ձայնը, սակայն աշխարհ մը իր հիմքերէն քակող երկաթներու գոռացիւ մէջ հալեցաւ անոնց ձայնին կարկաշտը: Երբ միլիոնաւոր մարդիկ աշխատահար տեղերէն իւր պէս ջշուէին այս անեղ փոթորիկին առջև աստ ու անգ, ո՞վ ահանջ պիտի տար բարոյախօսներու, մարդաբաններու ձայնին: Երբեք կրօնքն ու բարոյականը սանձած էին մարդկութիւնը իր յիմարութեան մուրացքին մէջ, սակայն այս պարագային իւր անօգնական հանդիսականներ գիտեցին տրիւնալի գէպքերու յաջորդականութիւնը երբ մարդկութիւնը գէպի խորիւրտաւ կառաջնորդէր:

ԿԻՐՈՒՄՆ ՈՒ ՆԵՐԻՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Երէկ՝ կրօնքն ու բարոյականը մարդոց ընկերային անկանոն յարաբերութիւնը զընդունալու կանոնաւորող ազդակներ էին: Առանց կը օտանձէին մարդուն մէջ անասունը և կենսեքին կուտային ուղղութիւն և նպատակ: Կար դաւանանք ու սկզբունքներ որոնք զօրաւոր գործօններ էին կենսաքը դեկալարող ու արժեւորող: Կար անգեանական իր վերջին Դատաստանով, ուր բարիքները կը վարձատրուէին և չարքերը կը պատժուէին: Իմաստութեան սկիզբը երկուց Տեսաւ էր,

Աստուծո՞մէ վախնալ ու մարդոցմէ ամէնալը առաքինութիւն էր: Կար անհատական և հաւաքական արժանապատուութեան զգացում: Երբ մէկը պատուոյս վրայ կ'ըսէր, պատիւ ըսելով բան մը կը հասկնար և կ'աշխատէր պատուաւոր կեանք մը ապրելու: Կար խնայելով, բարիքի, գեղեցիկի և ճշմարիտի պաշտամունքը: Կար մեծ երու հանգէպ յարգանք և երկնազածութիւն: Քաղաքակրթութիւնը հրապոյր, կեանքը, նպատակ ու նշանակութիւն ունէր: Այսօր երիտասարդութիւնը մերկայացած է այս բոլոր առաքինութիւններէն: Ան հաւատք չունի կեանքի, քաղաքակրթութեան, նոյնիսկ իր անձին վրայ: Անոնք դարձած են պատեհապաշտ և հաճոյամոլ, որովհետեւ չեն գիտեր թէ ինչու կ'ապրին. կեանքը իր հմայքէն պարզուած է: Անոնք սրբութիւններու հանգէպ արհամարհոտ և սինիք հոգեվիճակով կը կենան: Որովհետեւ երկու աշխարհաւոր պատերազմներու շրջանին հասակ նետող երիտասարդութիւնը ինկաւ ընկերային ու բարոյական քաոսի մը մէջ և ճաշակեց ամէն դառնութիւն:

Այսօր կեանքը զրպանէն ստամոքս երկարող գծի մը վերածուած է և զրպանը չափանիշ դարձած բոլոր արժէքներու եւ արժանիքներու: Մարդիկ չեն հարցնիր թէ զանկիդ ու արտիդ մէջ ի՞նչ ունիս, այլ թէ զրպանիդ մէջ որքան ունիս: Այս հաւաքաւ կան ու անհատական տնտեսական արշաւը, մրցակցութիւնն ու պայքարը, սպաննած են մարդուն մէջ կրօնական ու բարոյական ամէն սկզբունք: Ազգեր ու անհատներ արտօնուած են գործածել ամէն օրինաւոր եւ նուիրագործուած ապօրինի միջոց՝ պարբերացնելու համար իրենց քսակները: Ուրեմն ազգեր ու անհատներ դարձած են սրբազան գոյեր որ իրարու դիակներով կը սնանին:

Երիտասարդութիւնը շուարած է և իրաւամբ: Ուր որ դառնալ կայ անել ու քաոս, անորոշութիւն և անստուգութիւն, թիւ են իրենց կեանքը ապահովող ու տրեւելիորդ հաստատ կուտան ու յինակ ու ան այս քաոսին ովկաններն վրայ կը տատանի ու կը ծփայ անձնատուր խօլարած ալիքներու քմայքին: Քաղաքակրթութիւնը պատեհազմ բուժանող աղբիւսի մը վերածուած է. քան տարին անգամ մը միլիոնաւոր երիտասարդներ փողով ու թմբուկով սպան-

դանոց կ'առաջնորդուին իբր վառիւնիւթ գործածուելու՝ պատերազմ կոչուած սրբազան համայնական ոճրագործութեան գնհնին մէջ՝ յանուն ազատութեան, եղբայրութեան, իրաւունքի և տնտեսական բարօրութեան: Շատեր՝ իրենց զաւակներուն նոր լուսարարք մը ապահոված ըլլալու եւրազմ կը փախին իրենց աչքերը անձնօթ հորիզոններու տակ: Իսկ վերագործողները ականատես կ'ըլլան իրենց երազներուն փշրումին, կը մնան անգործ ու անտուն և շատ յաճախ հարկագրուած կ'ըլլան կառավարութիւններու գումները ափ առնելու հաւաստացուցիչ պայմաններու տակ ողորմութիւն տոնալու համար:

Պատերազմը վերջացաւ եւ յաղթանակը տօնախմբուեցաւ բացառիկ շուքով ու խանդավառութեամբ: Միացեալ Սկզբնական կապիկրպութիւնը քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ նոր դարաշրջան մը բանալու յանդուգն յառաջագրութիւններով ճամբայ ելաւ: Խօսուեցան արծաթահունչ ճառեր, սարքուեցան խրախճանքի սեղաններ, փոխանակուեցան ժպիտներ, ու հանդիսաւորապէս հիմերը նետուեցան համաշխարհային կազմակերպութեան մը՝ որ իրեն գերագոյն նպատակ կը դառնէր խաղաղութեան հաստատումը: Ոչ միայն խաղաղութիւնը, անոր հետեւող տնտեսական բարօրութիւնը, բարգաւաճումը և ազգերու իրարահակացողութիւնը չիրականացաւ, այլ ստեղծուեցաւ կացութիւն մը որ իր զուգահեռը չէ ունեցած պատմութեան մէջ: Աշխարհ երկու թիւ բաժնուեցաւ և անվստահութեան վիճը խորացաւ ու լայնացաւ: Զիջերու պատերազմը արդէն սկսած է եւ կը յառաջանայ անեղ թափով: Մեծ ազգեր կը զինուին քաղաքակրթութեան հիմքի բուն տագնապ նետելու տարողութիւն ու նեցող զէնքերով: Աթմական ուժերէն աւելի քանգիւլ ու անեղ զէնքեր կը նախատեսուին: Արդեօք իր հոգեկտն ուժերէն սնանկացած մեր քաղաքակրթութիւնը ինչպիսի միջոցներ ձեռք պիտի առնէ այս աղէտը տանձելու և կստեցնելու համար: Եւ եթէ գայ անխուսափելին, ո՞վ պիտի կուռի, որո՞ւ գէժ և ինչո՞ւ համար: Առաջագրուած նպատակներէն ո՞ր մէկը իրականացաւ այս երկու պատերազմներէն վերջ: Հետաքրքրական պիտի ըլլայ տեսնել

թէ պատերազմը յուզող աղուէնները այս անգամ ինչպիսի միջոցներ ձեռք պիտի առնեն խաբէլու համար երկոտասարգութիւնը: Այս, տգիտութիւնն ու անմիզութիւնը միշտ չհաւաքործելի հանքեր եղած են, պէտք է

պեղել ու պեղել մինչև յատակը, մինչև որ հատնի: Ի վերջոյ իր գանձը ապառող մարդն է որ կը սթափի և կը զգոտանայ: Կ'երեւի այս քաղաքակրթութեան փլուզումը անհրաժեշտ է նորի մը կառուցման համար:

Ծ. ՇԷՕԶՄԷԼԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

* 1 փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբին, մեր Գողգոթայի մատրան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Առանեան:

* 7 փետր. Եր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Գլխաղբի մատրան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Հայկապետ Վրդ. Տօնիկեան:

* 8 փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Աւագ Սեղանի վրայ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեան:

* 14 փետր. Եր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Գլխաղբի մատրան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Միւսն Վրդ. Կրնիկեան:

* 15 փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբին, մեր Գողգոթայի մատրան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Հայկապետ Վրդ. Արքանաման:

* 21 փետր. Եր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Գլխաղբի մատրան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Սեդուրէ Վրդ. Մանուկեան:

* 22 փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Աւագ Սեղանի վրայ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեան:

եան: Քարազեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, բնաբան աւանդաւձ ճէճ է Որդի մարգոյ և շաւրաթաւ (Ղուկաս, Զ. 5): Պարզեց Տէրոջ խօսքին իմաստը՝ իր բովանդակ առումով, և ծաղկացաւ Կիրակիի նշանակութեան վրայ՝ կրօնական և ազգային հոգեւոր դաստիարարականութեան տեսակետներով: Ենթա, ըստ, Կիրակիի յարգումը մեր մէջ այնպէս՝ ինչպէս Շաբաթը Հրէից մօտ, Քրիստոսի սկզբունքներով, այն տոնն մեր Եկեղեցին պիտի արդարացնէ իր վրայ դրուած յոյսերը թէ հոգեւոր և թէ ազգային մարդերու մէջ:

* 26 փետր. Եր. — Վաղուան Տեսնընդաւորի տօնին առթիւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը նախագահեց երեկոյեան պաշտամունքին և նախատեսակին:

* 27 փետր. Ուր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը նախագահեց առաւօտեան պաշտամունքին և ներկայ գտնուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագին՝ որ մատուցուեցաւ Աւագ Սեղանի վրայ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Միւսն Վրդ. Կրնիկեան:

— Վաղուան Ս. Սարգսի տօնին առթիւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը նախագահեց երեկոյեան պաշտամունքին և նախատեսակին:

* 28 փետր. Եր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը նախագահեց առաւօտեան պաշտամունքին և ներկայ գտնուեցաւ Ս. Պատարագին, որ մատուցուեցաւ Ս. Գլխաղբի մատրան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Հայկապետ Վրդ. Տօնիկեան:

* 29 փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբին, մեր Գողգոթայի մատրան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեան:

ՀԱՆԳԻՍՏ

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆԻ

1883—1948

Խորունկ կսկիծով և անմխիթար սուգով կ'ողբանք անակնկալ մահը բուրիս սիրելին և մեծանուն գրագետ Ռակոբ Օշականի, որ տեղի ունեցաւ 18 փետր. 1948 Հալէպի մէջ, Հանգուցեալը իր մահէն շաբաթներ առաջ ընդունած էր հրաւերը Նորին Ս. Օմուքիւն Գարեգին Կաթողիկոսի Պէշրուք երթալու, հանգուցեալին կողմէ Նորին Վեհափառութեան կեանքին և գործին նուիրուած հատորի մասին, որուն ձեռագիրը Վեհափառին էր զրկուած, վերջնական կարգադրութիւններ ընելու և այդ առիթով իր յապաղած Յորիկանը Պէշրուքի մէջ ևս հանդիսաւորելու համար։ Առիթէն օգտուելով հանգուցեալը ուզեր էր Հալէպ հրթալ ողջունելու համար իր սրտի և զրչի բարեկամները, և հոն հակառակ իրեն ընծայուած սիրոյն և խնամքին, տարիներէ ի վեր զինք հետապնդող մահը կը հասնէր տալու իր ճակատագրական հարուածը։ Կորուստը որ կը հարուածէ Հայ Գրականութիւնը աւելի քան աղէտ մըն է։ Վասնզի Օշական կ'ըլնայ դժբախտաբար իր քործի կէս ճամբուն, իր ետին ձգած բեղմնաւոր ու լուսաւոր ազօս մը, որ ահա կ'ընդհատուի այնքան անակնկալ և վաղահաս կերպով։

Կ'ողբանք ազգովին իր մահուն մէջ, կորուստը մեծ գրագէտի մը՝ որ տարիներ շարունակ ջանաց և նիւթեց գործը մը՝ որուն ամբողջական թափանցումը չկրցին ընել իր և իրեն յաջորդող սերունդները։

Կ'ողբանք իր մահով մեր գրականութեան համագրական տեսանող հմուտը, ու մեծ լիւսազատը, և անփոխարինելի այն արժէքները որ իր հետ գերեզման իջան։ Եթէ Օշականի կեանքը կարելի է քանի մը էջերով պատմել, իր պատկառելի և բազմերես գործը կը մնայ տակաւին անվերածելի։ Իրեն տաղանդաւոր զգեալանցեալ յաւելումներ։ Իր վիպական գործը թէ՛ և անաւարտ՝ բաւ է սակայն զինք ընելու մեր գրականութեան տիրական դէմքը։ Անոր երազը եղաւ փրկել մեր ժողովուրդին մնացածը։ Հայ գիւղը, հայ քաղաքը յատկաւ կը կազմեն այդ վէպին։

Իրեն թատերագիր Օշական մեր անցեալէն և մեր ողբերգութենէն ու ժամանակէն առած իր բոլոր նիւթերը մշակած է մեր գրականութեան նման չափանիշերէն շատ աւելի բարձր և խոր արժէքով։ Օշական փորձած է մեր գրականութեան գրեթէ բոլոր սեռերը, և բոլորին մէջ մեր ժողովուրդի հոգիէն նոր տախտակներ և երեսներ ձգած է սեւեռման։ Օշական չէ փորձած սեռ մը ուր իր վարպետի կնիքը պակսի։

Արեւմտահայ իմացական շարժումին բերած է լայն մասնակցութիւն, գրական հարցերուն շուրջ խոր, լայն և միշտ նոր տեսակէտներով, կշիռներով, և իր Համապատասխան Արեւմտահայ Գրականութեան երկվիցեակի հասնող հատորներով իրագործած է մեր մէջ ցարդ անկարելի նկատուած համագործ մը մեր գրական արժէքներու շուրջ։ Օշական փորձած է համագործ մեր գրական երեք սերունդի վատտակը իր հանգամանաւոր պատմիչ և քննադատ։ Իր մօտ այս կարգի բոլոր գատումները համագործներն ու վերլուծումները գործադրուած են գրագէտի մը և հմուտի մը լայն միջոցներով։

Բարդ է Օչականի գեմբը. — Պասմոզ, վիպող, քասեռագիր, ԲՅՈՒՄՈՍ, իւրաքանչիւր սեռը ինքն իր մէջ ամբողջ և ուշագրաւ: Տարբեր սեռեր, իրենց ուրոյն թէքնիքով և հետապնդումներով, զարտուզի բայց բոլորին հասարակաց գետինն է Հայ կեանքը:

Իր գործը բազկացած է աւելի քան 40 մեծափոր հատորներէ, արգասիք ձգտումի և հաւատքի: Զգտումի՝ հասնելու բարձրագոյն իրագործումներու, եւրոպական մեծ ու ծանր գործերու կողքին: Հաւատքի՝ իր հեւ ի հեւ հետա-

պընդուններով հասնելու մեծ ու հեռաւոր տեսիլներու: Իր առաքելչի առաջին տարիներուն իսկ, անիկա ունէր յղացքը իր գործին և ծրագրիւր իր ապագայ գործունէութեան, իր քառասուն տարիները զայն իրագործեցին զմայլելի յաւատեւութեամբ և արդիւնքով:

Տարիներով, Պոլիս, Եգիպտոս, Կիպրոս ու մանաւանդ Երուսաղէմ հակազրահողանին՝ անիկա ստեղծեց յանուն երազի մը: Այդ երազը Հայ Գրականութիւնն էր, և ինկաւ իր երազի ճամբուն վրայ:

Հանգիստ իր բազմատանը հոգիին:

ՅԱԿՈՐ ՕԺԱԿԱՆ

Ոչ ևս է Օշականը . . . այս անուշ անունին առջև կը գողայ գրիչը մասնեբրուս մէջ, մինչ իր տրտում գէմքը կանգնեք է կարծես կտրած նախածքիս առջև, հեռաւոր խորքի մը վրայ, անմշուշ ու պարզ:

Տարիներէ ի վեր մահը կը հետեւէր իրեն, ինք կ'զգար ատրկա, ու ամէն ճիւղ կ'ընէր ողողելու անկաշառ այդ ոգեհանր: Ճշմարտեան աստիկանութիւնը կարելի է կաշառել, բայց մահը անկաշառ է, անդամ, կ'ըսէր յաճախ, և իմաստասիրօրէն ու դառնութեամբ կը յաւելուր, «եւ աստիկա գուցէ մեծագոյն քարիքներէն մին է կեանքին»:

Ինչ տրտում բայց քաղցր մտածում, մահուան քարիքը որոնել, կեանքի չարիքին դէմ, ամոքելու համար իր չարչարուող հոգին: Ահ, սիրելի Օշական, այլևս հաշտւած մահուանդ հետ, տրտօրէն կը մտածեմ թէ գուցէ իրաւունք ունէիր դու: Թէ բարիին դէմ բաց ու արդիւն դէմ դաժան քու հոգիդ, այլապէս չէր կրնար նայիլ կեանքին և դատիլ զայն:

Բայց գուցէ է զբաղիլ բաներով որոնց չես պատկանիր այլևս դուռն: Կենցաղուն թեանք լեցուն էիր այն բոլոր քարիքներով որ մտքին են ու սրտին, և զրչիւղ ներքեւ անոնք կը հասնէին հազար երանդ ու խորհուրդ:

Քեզ չեմ ողբար, տարիներով ու ամէն օր կ'արգիլէիր զայն ինծի. սըլլայ օր յուշիչ ընես դամբանականդ, յիմար, վասնզի ես ու կեանքը զիրար շատ կ'անուխէն ենք ուրաջեցանք:

Մխտնցայ դամբանականդ, չկրցի յարգել մեր տարիներու համաձայնութիւնը, զորս իբրեւ տրտում ու զուարթ կատակ յաճախ կ'ընէինք իրարու, երբ շատ մօտ զգայիր մահը քեզի: Ահ, սիրելի քարեկամ մենք որ կեանքի մէջ այնքան մօտ եղանք իրարու և նեցուկ մէկզմէկու, մահուան մէջ եղանք հեռու իրարմէ, ու ինծի չտրուեցաւ ընել այն՝ ինչ որ մարդկօրէն պարտինք ընել իրարու:

Մահուանդ գոյժը չլացուց գիւս. վիշտին ու անակնկալին թափը արգիլեցին զայն, ու շշմած և թառամած օր

վերայ սոյն սիրեցելոյն օրի տրտում թիւնս բաժնող բարեկամներուդ սխեդհ Օշականո. բայց դառն ժպիտ մը պրկեց շրթներս, վասնզի հետուէն կարծես լսեցի ձայնդ որ կ'ըսէր «յիմար, մահուան մէջ իշխանն ու մահաքիչը հաւասար իրաւունքով կը կենան» և դուռն իշխան մը եղար կեանքին, վասնզի նուաճեցիր զայն զրկելովդ, ինչպէս նաև հայցօրդ անոր՝ այն քանի մը աւելի տարիներուն համար, սրտի ու մտքի աշխարհակալութիւնդ կատարեալ րնկու հայ գրականութեան զաշտին վրայ:

Կեանքի մէջ մինակ մնացիր միշտ և քաղցիր այն փառքին՝ որ քուկդ է և քեզմով մեր գրականութեան: Սակայն մահուանդ մէջ հազարներ ուզեցին քեզի հետ ըլլալ: Ահա մեծ հակադրութիւնը կեանքին որ թաժին է եղած բոլոր մեծերու: Ի՞նչ որ հայածուող ու քորկոծուող մարտիրոսներու գերեզմանը յետոյ ուխտավայրն ու ժամագրովայրը ըլլայ ամբոխներու:

Ի վերջոյ մարդեր կան որոնք չար աստղի ներքեւ են ծներ, ինչ կիրպով ալ որ ուզենք արժեքներ կամ հասկնալ տալ բացատրութիւնը, անկա կը մնայ անխախտ իրողութիւնը շատ մը կեանքերու, որոնք միշտ պիտի տառապին և հալածուին, իրենց ունեցածին շատութեանը համար: Նոր չէ որ աստուածներու կրակը մարդոց բարիքին բերողները՝ կոնչուին քաւելու իրենց մեղքը:

Պարզ էիր ու ազնիւ, մանուկի մը չափ բաց սիրտ, հակառակ որ գիտէիր աշխարհի չարն ու քարին, սրբապան մատեաններու խոստումը և բոլոր ժամանակներու գիտուններուն զճիտը: Միւս կողմէն սակայն ոչ մէկ խորհուրդ քուկինդ չափ եղաւ լեցանք, ամենի ու սանձաթմակ:

Տխուր մարդ մը եղար կեանքին համար, ոչ անշուշտ այն տխրութիւններէն, որոնք յաճախ արտաքին են և ազադակող, այլ սրտի այն պարագէն զոր ոչինչ կրնայ լեցնել յաճախ: Այդ տխրութիւնը կը թղթէր գուցէ մանկութեան զճիտ երջանկութեան մը պակասէն, գուցէ հոգեկան խառնուածքէն

և կամ զազափարական անաւարտ հետա-
մտութենէ մը: Կեանքը իր առօրեայով
հրապոյր չունէր քեզի համար, այդ պա-
կասը կը լեցնէիր դուն, այն քաղցր հա-
կումով, զոր ունէիր միշտ ուրիշներու հո-
գերուն և կարիքներուն նկատմամբ: Բո-
լորանուէր մատուցուող մը եղար բոլոր ա-
նոնց՝ որոնք կուգային բաժին խնդրելու
ունեցածէդ: Ուրիշներուն բաշխուելու այս
յոժարամտութիւնը պարտականութեան մը
զգացում ըլլալէ աւելի՝ ապրում մըն էր
քու մէջդ, մարդկային բարձր բերում մը
իր երազներէն հաւածական քու հոգիդ, և
կամ գուցէ հոգիդ լոյսին մէջ բերելու ճիշդ մը:

Արտառուէ էր ճիշդ, հակառակ կիս-
ուած որտիդ, ինքզինքիդ չինայեցիր մեծ
փառասիրութիւններէդ մէկ երկուքը իրենց
լրումին տանելու: Կեանքդ ըրիր թիա-
պարտի վաստակ մը, և մտքի ֆաքիրի մը
պէս, հակառակ ամբաստանութեան և ու-
րացումին սեպիծեցիր:

Մարդիկ շատ յաճախ կը տառապին
ուրիշներու հասակէն երբ իրենցը չի հաս-
նիր: Չէիր հաւատարմեան Կեանքիս
թին, բայց երբ զգացիր փառասիրութիւններու
քաղաքներ, հեռագրացիր սրտիդ ճամբով
թէ ինչ գեղեցիկ է հմայքը մեծութեան,
մեծութիւններու:

Ըսին թէ կը մեծամտիս, բայց ես գի-
տեմ որ դուն պարզ էիր և արդար, մեռե-
լաճաշերուն բաժնուած հացի պէս: Ըսին
թէ չես հանգուրժիր իրաւ արժեքներ, երբ
անոնց մօտ չես հաստատել քու ճաշակիդ
զոհացում ճարող տարրեր: Բայց ես գի-
տեմ որ մեծագոյն հիացումներուն զիւ-
ցազներգակ մունետիկն եղար դուն, իրաւ
փառքեր փառաւորելու ատեն: Ու հակա-
ռակ անոր որ այնքան զիւրիին էր ուրիշ-
ներու պէս ըլլալ, շարունակեցիր ճամբող,
պահններուդ կտպար կաթեցուցած:

Յեղափոխականներու վախճանը կա-
ռափնատն է յաճախ, դուն հայ զրակա-
նութեան արժեքներուն յեղաշրջողը և հին
ըմբռնումներու յեղափոխականը եղար ու
շատ բնական է որ կրէիր պատիժդ: Մար-
դեր էրորձեցին չսեռնել քեզ, բայց դուն
աւելի իր քան ինչ որ իրենք կրնային անա-
սել: Գրականութեանդ աշխարհը հայ ժողո-

վուրդը եղաւ իր մեծ ու փոքր տիպարներով,
աւանդութիւններով, յոյգներով և երազնե-
րով: Ինչ փոյթ թէ այդ ժողովուրդը յաճախ
անգիտացաւ քեզ, Բայց դուն յամանցար
ու գրեցիր մեր գրականութեան Համապա-
կեցը, երբ գիտութեան ստիկանները կ'ար-
գելին քեզի գիրը: Դուն երկու անգամ ըն-
դունեցիր այցելութիւնը մահուան և ուզե-
ցիր աշխատակ խաղալ իրեն, բայց այս
անգամ զոժուար եղաւ քեզի պահուելու, և
ինկար իր տապարին ներքեւ:

Չունեցար ուրիշ սփոփանք, մահէն
առաջ և անտարակոյս ժահէն ալ վերջի,
բայց քու և ուրիշներու հոգիին գեղեցի-
կութիւնները միայն մատուցանելու տե-
րունդներու, անոնց մօտ յաճաճ հոգիին մթ-
անմար արշալոյսներու պէս վառելու այդ
գեղեցկութեանց հմայքն ու փառքը: Երկ-
րորդ՝ տեսնել այդ գեղեցկութեանց ու փառ-
քին յաւերժացումը գալիք սերունդներու
աչքին առջեւ: Մեր մէջ քիչ անգամ դըր-
ժուած է մեռելներու փափաքն ու յիշա-
տակ: . . . Բայց ի՞նչ, այսպիսի կոտորու-
միքէ պիտի ստիպուած ըլլայինք ուրեմն
խորհիլ քու յիշատակիդ մօտին, երբ այն-
քան ներկայ էիր և արդիւնաբեր: Բան մը
կայ կարծես այս աշխարհի մէջ, որ կը
հեզնէ միշտ ինչ որ մեզ կը թուի լաւա-
գոյն ու բարի, ախ որքան փոքր են ան-
գունդները՝ զորո ծածկող ալիքներուն հետ
անդադար կը տարուբերի մարդկային կեան-
քը, իբրեւ չնչին խլիպակ մը:

Կը հաւատամ թէ վերջին այն պահուն՝
ուր նայուածքդ կը փակէիր այս կեանքի
ստուերներուն, բանալու համար զայն մեծ
Լոյսին, զգացիր թէ հովնէ քուած խլիպակ
մը չես եղած, ու կրնաս զուարթ հոգիով
կենալ Յաւիտեանականին առջեւ, զի քու
կեանքդ անոր քեզ շնորհած քանքարնե-
րուն շահաւորում միտին եղաւ երկրի վրայ:
Եւ այժմ, հեռու մեզմէ, կեցած ժամա-
նակին ետեւ, սրբուած ու պարգուած հո-
գիով, կը նայիս անտարակոյս ներողաժող
ու քաղցր, իրարու գէմ ամէն օր ժանիք
սրող մարդոց որդիներուն:

Արցունք և խուճի յիշատակիդ, և խաղա-
ղութիւն յոգնած հոգիդ, սիրելի Օշական:

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

ՅՈՒՆԵՍԿՈ

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ Յ. ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ

ՔԱՌԱՍՆԱՄԵԱՅ ՈՒՍՈՒՑԻԶԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՌՈՒԹԵԱՆ

ՆԱԽԱԶԵՌՆՈՒԹԵԱՄԸ

ԿԻՊՐՈՍԻ ՀԱՅ ՈՒՍՈՒՑԻԶՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Յոբելինական հանդեսը պիտի կաթարուի 1948 Ապրիլ 4-ին, Նոր Կիրակի,
Նիկոսիոյ Հայկական Ակումբի սրահին մէջ, ժողովրդական
հանդիսութեամբ եւ Յոբելեարին ներկայութեամբ:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՄԵՐ

Հայկազուն Յ. Յակոբեան ծնած է Էվէրէկ: Նախնական կրթութիւնը ստացած եւ
աւարտած է տեղւոյն վարժարանին մէջ եւ 1897ին Տարսոնի Ամերիկեան Գոլէճը գա-
ցած է, ուսումնատեղիս եւ աղքատիկ մօրը զոհողութեամբ: Առաջին տարին, Գոլէճը
միայն մէկ ոսկի առած է իբր կրթաթոշակ, բայց Յակոբեանի աշխատասիրութիւնը եւ
պարտաճանաչութիւնը գնահատելով, Գոլէճին Նախագահը յաջորդ տարիներուն ընդու-
նած է զինք իբր ծրիաւարժ ուսանող, յայտարարելով այսպէս՝ «Գոլէճը բաց է այս-
պիսի ուսանողաց առջեւ»:

Հ. Յ. Յակոբեան իր աղքատիկ ծնողաց օգնելու համար, Գոլէճի ուսանողութեան
շրջանին ստանձնած է Տարսոնի Ազգ. Վարժարանի Տնօրէնի եւ Երաժիշտի պաշտօնը:
Գոլէճը աւարտած է 1905 ին՝ բացառիկ յաջողութեամբ եւ «Պսակաւոր Արուեստից»
տիտղոսով:

1905-1906 ին Սիսի Ազգ. Վարժարանի մէջ ուսուցչութիւն ըրած է:

1906-1910 Էվէրէկի Մեսրոպեան եւ Էվէրէկի Ֆէնէսէի Ռուբինեան վարժարանաց
մէջ պաշտօնավարած է իբր ուսուցիչ եւ տեսուչ: Այս ճիւղ տարիներու ընթացքին
հիմնած եւ վարած է կիրականօրեայ լսարաններ, մեծապէս գնահատելի հոգեւոր արթ-
նութիւն ստեղծելով:

1910ին Ռուպէրթ Գոլէճի մէջ գումարուած համաշխարհային Ուսանողական
Միութեան համաժողովին մասնակցած է Տարսոն Գոլէճի կողմէ ուրիշ երկու ուսանո-
ղաց հետ:

1910-1915, Նախագահին հրաւերով ստանձնած է Տարսոնի Ամերիկեան Գոլէճի
մէջ ուսուցչական պաշտօն, միաժամանակ վարելով տնօրէն ուսուցչի պաշտօնը տեղւոյն
Ազգ. Լուսինեան Վարժարանի: Խմբագրած է «Կիւլնոս» թերթը եւ գրական ու գրասի-
րական շարժում ստեղծած է Կիւլնոյ մէջ: 1910-1915ի շրջանը, շնորհիւ Յակոբեանի
ջանքերուն, յիշատակելի եղած է կրթական, դաստիարակչական եւ մշակութային շոշա-
փելի արդիւններով:

Առաջին ընդհանուր պատերազմը կուգայ բայբայել ամէն ինչ, եւ Յակոբեան
1915 Ապրիլ 22ին կը ձերբակալուի, խոշտանգումներու տակ Էվէրէկ կը դրկուի. 18 օր
աւաւանդուի հարցաքննութեանց կ'ենթարկուի յայտնի ջարդարար Գայմագամ Զէքիի
կողմէ եւ կը տարուի Կեսարիա, դատուելու համար պատերազմական Ատեանի առջեւ:

Մէկուկէս տարի բանտը մնալէ յետոյ անպարտ կ'արձակուի եւ իբր՝ զինուոր կը ղրկուի Էրզրումի կողմերը: Յակոբեանի բարի հոգիին ապացոյցներէն մէկն է բանտին մէջ «աղբատաց սնտուկ» մը հաստատելը:

Զինադադարին էփէրէկ կը վերադառնայ եւ 1918 Հոկտեմբերէն մինչեւ 1919 Մարտ՝ ազգօգուտ բեղուն գործունէութիւն մը կ'ունենայ տեղւոյն վրայ, իբր հայ Ազգ. Միութեան ղեկավար անդամներէն մէկը:

1919 Մարտ 22ին Տարսոն կը վերադառնայ եւ պատերազմով լքուած ու քայքայուած գործերը կը վերակսի նոյն թափով ու եռանդով: Ազգ. վարժարանի տնօրէնութիւնը կը վերստաննէ եւ ապա կ'ընդունի Ամերիկեան Գոլէճի Ազատման թաժնին Տնօրէնի եւ Գոլէճի բաժնին փոխ-տնօրէնի պատասխանատու պաշտօնները, զորս ձեռնհասօրէն եւ բազում արդիւնքով կը շարունակէ մինչեւ Կիլիկիոյ պարպումը: Այս շրջանին եւս, Յակոբեան իր տեսչական ու դաստիարակչական փափուկ պաշտօններուն հետ կը կատարէ գործօն դեր մը Տարսոնի ազգային հասարակական կեանքին մէջ իբրեւ հայ Ազգ. Միութեան ատենադպիր, իբրեւ հոգաբարձու, եւ ամենէն վերջ, իբրեւ Տարսոնի պատուիրակ Կիլիկիոյ Համաժողովին (1921 Հոկտ.):

Կիլիկիոյ պարպումին Գոլիս կ'անցնի: Հոն հրաւէր կը ստանայ եւ կը ստաննէ Պարտիզակի Ամերիկեան բարձրագոյն վարժարանի (Էրէնթէօյ) Ուսուցչութեան եւ ներքին տեսչութեան պաշտօնը՝ մինչեւ 1929: Այդ թուականին Լառնաքա կուգայ եւ կը ստաննէ տեղւոյն Ազգ. Վարժարանի Տնօրէնի պաշտօնը, տարիներ վերջ կը տեղափոխուի Նիկոսիոյ Մելիքեան-Ուզունեան վարժարանը, ուր մինչեւ 1946 կ'ունենայ յոյժ արդիւնաւոր պաշտօնավարութիւն մը՝ իբրեւ հայերէնի եւ կրօնագիտութեան ուսուցիչ:

Ինչպէս Լառնաքայի, նաեւ Նիկոսիոյ, Ֆամակուսթայի եւ Լիմասոյի մէջ Յակոբեան տարիներով անվարձ եւ անխոնջ Գործիչ եւ Բարոգիչ կ'ըլլայ կիրականօրեայ լրսաբաններուն, ժանդակելով ժողովուրդի հոգեւոր արթնութեան եւ բարոյական զատութարակութեան:

Յակոբեան բազմարդիւն եւ դարձեալ անվարձ գործիչ եւ տարածիչ եղած է՝ ամէն տեղ եւ ամէն ժամանակ՝ Հայկ. Բարեգ. Ընդհ. Միութեան՝ որուն վեթերան ու վաստակաւոր անդամներէն է:

Յակոբեան աշխատակցած է բազմաթիւ թերթերու եւ հեղինակն է շատ մը հրատարակուած եւ անտիպ երկասիրութեանց (մանկավարժական, հոգեբանական, կրօնաբարոյական, ընկերային եւ պատմական):

Կիպրահայ Ուսուցիչներու Միութիւնը կոչ կ'ուղղէ ամբողջ կիպրահայութեան, էփէրէկ Ֆէնէսէցիներու, Հայկ. Բարեգ. Ընդհ. Միութեան, կրթասէր անհատներուն եւ մշակութային կազմակերպութեանց, ինչպէս նաեւ եւ մասնաւորապէս Յակոբեանի հարիւրաւոր, հազարաւոր աշակերտներուն, որպէսզի իրենց գնահատական եւ երախտագիտական մասնակցութիւնը փութան բերել, այս բազմալատակ կրթական մշակին եւ արժանաւոր մտաւորական-գործիչին:

Ի դիմաց

Կիպրահայ Ուսուցիչներու Միութեան

Կ. ՓԱՓԱՋՍԵԱՆ	Յ. ԷՍԷԿԻԻԼԵԱՆ	Ս. ԿԵՊԷՆԼԵԱՆ
Գանձապան	Ասեմադպիր	Ասեմապետ

ԾԱՆՈԹ. — Նամակ եւ նուէր լրկել նեոեւեալ հասցեին. —

Ս. Կեպեցեան փոստակոյ թիւ 351 Նիկոսիա, Կիպրոս: .

Հեռագրական հասցե — Կեպեցեան — Նիկոսիա: